

UYGUR'LAR DEVRİNDE TURFAN - KARAHOCO ŞEHRİNDE EVLER

Dr. MUHADDEREN. ÖZERDİM

Sinoloji Doçenti

Von Le Coq'm Turfan-Karahoco kazılarında elde ettiği buluntuların resimleri büyük boyda (renkli ve renksiz) olmak üzere cildler halinde bir araya getirilmiştir. Bunlar Turfan bölgesinin muhtelif kısımlarını içine almaktadır¹. Ekseriyeti dinî konuları gösteren bu tablolarla ancak 8 ev tipi tesbit edebildim. Von Le Coq ve sonra bu tablolar üzerinde inceleme yapan Waldschmidt ve evlere "Çin evi" demekte ve başkaca hiçbir bilgi vermemektedirler². Bizim burada yapabileceğimiz şey, bu 8 ev tipini incelemek, Çin Türkistanı'nın diğer şehirlerinde ve sonra Çin'deki evlerle mukayese etmek ve nihayet Çin kaynaklarının verdiği bilgi ile karşılaştırarak bir netice elde etmektir.

Elimizdeki Çince kaynakların Turfan evleri hakkında verdiği bilgi pek azdır, birkaç satırı geçmemektedir³. Daha ziyade tarihî olaylara önem verilmiştir. Bizim bu incelememiz böyle dar bir çerçeve içindeki bilgiye dayanılarak meydana getirilmiştir.

1— Turfan şehrinin tarihçesi, ve Uygur'lar.

¹ A. Von Le Coq: Chotscho. Koeniglich Prcussische Turfan expedition. Berlin 1913. (22 tablo, 74 resim).

Die Buddhistische spātantiken in Mittelasien. V-VI teil. Berlin 1926.) (26 tablo)

Die Buddhistische spātantiken in Mittelasien. Teil III Berlin . . . 1933. (34 tablo).

Die Buddhistische spātantiken in Mittelasien. Die Manichaeschen Miniaturen II Teil. Berlin 1933 (8 tablo).

² E. "Waldschmidt: Gandhara-Kutscha- Turfan. Lebzig 1923. S. 92-97.

Von le Coq : Chotseho : s. 17-32

³ Hsien Han Shu K. 96, 11a - 16 b.

Hou Han Shu : K. 88, 13 a - 14 b.

Tsin Shu : K. 114, 1 b - 2 a.

Wei Shu: K. 101, 7 b - 8 b. (Ch'e-shih)

Sui shu : K. 83 3 a - 9, 4a. (Kao-ch'ang).

Nan shih : K. 79, 6b - 7a. (Kao-ch'ang).

Pei Shih : K. 97, 3 b - 5 b. (Ch'e-shih).

Chiu T'ang Shu : 198, 3 a - 4 a. (Ch'e shih).

T'ang Shu : 221, 4 a - 5 b. ((Ch'e shih).

Sung Shu: 490, 7 b - 2 t b. (Kao-ch'ang).

Yuan Shih : 122, 2 a - 3 a b.

Ming Shih : 329, 19 b - 28 a.

Ta Ch'ing I-tung Chih : 191 bh. 522 - I - 2 ab.

T'ung-chien Kang-mu: yıl 108 (Han Wu-tı).

Tzu-chih T'ung-chien T'ang Chi: K. 246, 248.

Von Le Coq'un kazı yaptığı Turfan-Karahoco (eski koço) şehri eski devirlerden bu güne kadar muhtelif şekilde adlandırılmış ve birçok şekillerde idare edilmiştir.

Han sülâlesi zamanında (m. ö. 206-m.s. 220) Turfan-Karahoco bölgesinin bulunduğu yerde "Eski Ch'e-shın" adında bir kırallık mevcuttu ⁴.

Kuzey Wei (T'o-pa, 385-550) ve Sui hanedanı (581-618) zamanında bu yere Kao-ch'ang denildi⁵.

Çin'e ve sonra Çin Turkistanı'na T'ang sülâlesi (618-906) hâkim olduğu zaman imparator T'ai Tsung devrinde Kao-Ch'ang kırallığı ortadan kaldırılmış ve Hsi-chou adıyla Çin'e tabi bir bölge olmuştur. Bu "Dört Garnizon'ını" içinde bulunuyordu. Hükümet merkezi Chiao-ho-hsien idi ⁶

Onuncu yüz yılda T'ang hanedanının sükûtundan sonra Kao-ch'ang Uygur'lar tarafından işgal edilmişti. Bu zamanda Çin'de Sung sülâlesi hüküm sürüyordu. Çinliler bu bölgeye evvelâ Kao-ch'ang dediler. Fakat sonra Uygur'ların idaresinde bulunduğu için» Hui-ho-erh' (Uygur'ların yerleştikleri bölge) adını verdiler⁷. Uygur'ların idaresinde bulunmakla beraber yine Çin'e haraç gönderiyordu. Sung hanedanı Kao-ch'ang adını kullanırken Çin'in kuzeyine yerleşmiş Liao'lar ise bunlara 'Huo-chou Uygur'ları" diyorlardı⁸.

Moğollar burasını istilâ ettikleri zaman birçok askerî koloniler^ tesis ettiler (1280-1368). Moğul sülâlesinin son devirlerinde bu bölge üç kısma ayrılmıştır: 1—Lui-cheng, 2—Huo-chou, 3—T'u-lu-fan (Turfan) ⁹.

⁴ Chien Han Shu : 96 A 1b - 2 b.

Hou Han Shu: 118, 1 a b - 2 a b (Hsi-yü, Batı memleketler bahsi).

Ta Ch'ing-i T'ung-chı: 191, 522, 1 a.

Han devrinde iki Ch'e-shih vardı: biri eski, yani 'Doğu Ch'e-shih. Bu Çin'e yakındı. Çin Hükümet merkezi Ch'ang-an'dan 8150 Li uzakta idi. Başşehri T'ien-shan'ın kuzeyinde ve bu günkü 'Yar' harabelerinin bulunduğu Chiao-ho'da bulunuyordu. Diğeri, sonraki yani Batı Che-shih' idi. Ch'ang-an'dan 8950Li gibi bir mesafede idi. Başşehir T'ien-Shan'ın kuzeyinde idi (bak. Bretschneider: Mediaeval researches, c. II, s. 186, alt not 955).

⁵ Wei Shu: 102. 6 b. - 7 a (VWei'ler zamanında Juan Juan'lar Kao-ch'ang'ı idare ediyorlardı. Daha sonraları Batı Tukyulara geçmiştir.

Ta Ch'ing I-t'ung-chı: 191, bh. 522, s. 1 a

Hsin - Chiang Chien-Chih : c. II, s. 1 a

⁶ Chiu Tang-Shu : 198, s. 1 b : 2 a b.

T'ang Shu : 221 A. s. 8 - 11 a b.

Ta Ch'ing I-tung-chih : 191, 522, s. 1 a.

T'ang devrinde Turfan bölgesi hernekadar Hsi-chou adını aldı ise de bu devir kaynaklarında yine Kao - ch'ang olarak bahsedilir,

⁷ Sung Shih : 490, s. 7 b - 11 a b.

Ta ch'ing I-tung -chih: 191, 522, s. 1 a.

Hsin-Chiang Chien-chih: c. II, s. 2 a.

⁸ Liao Shih: k. I, s. 3. k. 36, s. 10.

⁹ Yuan Shih: K. 122. s. 2a - 3 b (Ba-erh-dju a-erh-ti-chin biyografisi. Burada Huo-chou'dan bahsedilir).

Hsin-chiang Chien-chih: c II, s. 2a.

Ming sülâlesi zamanında (1368-1644) bu krallık Huo-chou adı altında Çin'e haraç getiriyordu ve Çin'le gayet iyi dost idiler. 15'inci yüz yılın ortasından itibaren (1448) siyasî üstünlük bakımından burası Turfan'a tabi olmuştur. Bu sülâle zamanında Turfan (T'u-lu-fan) adı da ancak 1377 tarihlerinde Çinlilerce bilinmiştir. O zamanlar bu kırıllık Çin'e giden sefaret heyetlerini soyuyordu. Fakat imparator Yung-lo'nun (1406) iyi siyasetiyle Turfan ile Çin arasında dostça bir münasebet başlamıştır. Bu 1620 tarihine kadar devam etmiştir. Bu zamanda Turfan kuvvetli bir kıratlıktı. Bu tarihten sonra Ming anallerinde Turfan'a ait bir kayıt görülmez ¹⁰.

Mançu hanedanı zamanında (1644-1912) bu kırıllık önceleri Çin'e haraç getiriyordu, imparator Ch'ien-lung devrinde Çin'in idaresine geçti ¹¹. Bu gün de Tu-lu-fan adıyla Çin'e tabi ikinci derecede bir eyalettir ¹².

. Bu kısa tarihten anlaşılıyor ki, Turfan- Karahoco şehri siyasî olaylara tabi olarak her devirde başka adlar altında ¹³ya bağımsız bir kırıllık

Çin kaynaklarında bu üç bölge şu şekilde gösterilmiştir:

1 — Liu-ch'eng: Li-chen, Liu-ch'eng, Liu-chung da denir. Batıda Huo-chou ile Liu-ch'eng arasındaki mesafe 70 li'dir (Ming shih, 329 18a). Modern Çin coğrafyasında burası 'Li-k'o-ts'in' olarak, Turfan'ın 60 Li güney-doğusunda gösterilmiştir (bak. Bretschneider, c. II. s. 185).

2 — Huo-chou: Liu-ch'eng'in 70 Li batısında ve Turfan'ın 30 Li doğusundadır (Ming shih, 329 19 a). Buraya Ha-la, Ha-la-huo-chou da denir. Ateş şehir demektir. Dağların rengi kırmızı olduğu için adını buradan almıştır. Modern Çin coğrafyası, Ha-la-huo-chou'yı Turfan'ın 60 Li güney doğusunda ve Lu-k'o-ts'in'in 50 Li güney - batısında gösterir (bak. Bretschneider; c. II, 186, 187 alt not, 954).

T'u-lu-fan (Turfan) : Hou-chou'nun 100 Li batısında bulunur (Ming Shih, 329 19 b.)

¹⁰ Ming shih: 329, s. 19 b - 28 a.

Hsin-chiang Chien-chih: c. II, s. 2 a.

¹¹ Ta Ch'ing I-t'ung-chih: 191 bh 522, s. 1 a b.

Hsin-chiang Chien-chih: s. II, s. 2 a b.

¹² Hsin-chiang Feng-wu: s. 57-58.

¹³ Yukarıda görüldüğü gibi Turfan bölgesi için "Kao-ch'ang ve Huo-chou" diye Çince iki form ile karşılaşıyoruz. Bu iki şeklin daha sonraları, yani 13'üncü yüz yıldan itibaren "Karahoco"ya (Qara hodjo, qara hodja) tekabül ettiği görülüyor. Fakat 1908 de Turfan'ın kuzeyindeki dağlık bölgeden getirilen kolofon yazmada "Qoco" diye bir isim görülmektedir. Müller bunun hemen "Khoco" yan' eski "Qara hodjo" (idikut şehri) olacağına hüküm verdi. Daha sonraları Von Le Coq tarafından yayınlanan Turfan bölgesine ait Mani metinlerinde ve Thomson'ın tercüme ettiği Runick yazmalarda iki yeni "Qpco" ve Khoco kelimelerine tesadüf edildi (bak. Peliot : Kao-tschang, qoco, Huo-tcheou et Qara Khodjo. Journal Asiatic. 1912 s. 586).

Peliot'e göre, "Kao-ch'ang ve Qpco" aynı şehre verilen isimlerdir ve bu ikisi de birbirinden çıkmış iki akraba kelimedir. "Qpco'nun yerli bir Türkçe mânası yoktur. Halbuki Kao-ch'ang'ın vardır. Çünkü Kao-ch'ang, tarihi başlangıçta ortaya çıkar ki, bu zamanda Turfan bölgesinde Türkçe konuşulmuyordu. Sonra milâdi tarihin başlangıcında bu kelime Kiu-che yerli bir şehire değil bir Çin kolonisine tatbik ediliyordu. Bu sebeple tamamiyle Çince bir kelimedenden seçilmiş olması tabiidir. Sonra T'ang devrinin fonetiği de 'Qoco'nun "Kao-ch'ang'dan doğmuş olduğunu gösterir. Biz mademki T'ang devrindeki Kao-ch'ang adına tekabül eden 'Qpco' kelimesine sahibiz bu yerli Türk 'Qoco' kelimesinden daha geç zamana ait 'Huo-chou' kelimesini çıkarmağı düşünmemeliyiz. T'ang zamanında Kao-

veyahut Çin'e tabi bir bölge olarak idare edilmiştir. Bizi ilgilendiren devir, Uygur'ların Turfan'da yerleşip bir imparatorluk kurdukları ve yüksek medeniyet eserleri yaratmış oldukları devirdir. Kazılar neticesinde elde edilen muazzam mabetler, heykeller, kitaplar, duvar nakışları ve resimler bu devrin eserleridir.

Çin kaynaklarında Uygur'ların Turfan'a gelişleri ve Çinlilerle olan münasebetleri hakkında pek çok bilgi bulabiliyoruz.

Uygurlar buralara gelmeden önce Moğolistan'ın kuzey batı bölgelerinde yaşıyorlardı ve Tukyü imparatorluğun'a tabi idiler. 7'inci yüz yılın başında T'ieh-le'lerin üç kabilesiyle beraber isyan ettiler ve istiklâllerini ilân ederek Hui-ho adını aldılar¹⁴. Bu zamanda Uygur'lar Sie-yen-t'oların kuzey-

ch'ang'ın baş şehrinin adı olan Türk 'Qoco' adının tamamen yerli bir isim olacağı şüphe ile karşılanmaktadır (Peliot: aynı makale, s. 586-587)."

Bundan başka Peliot şu nokta üzerinde duruyor: "T'ang'ların son devirlerinde Çinliler Orta-Asya ile yeniden münasebet tesis ettiler. Ve yeni gelenler Kao ch'ang'ı normal olarak telâffuz ettiler. 'Qpco' formunu kullanmadılar veya unuttular. Böylece bu Türkçe şekil müstakil bir mevcudiyet kazandı. Bu Çin menşeli olsa bile çabucak özel Çince telâffuzla beraber bu kelimeyi Çinliler yeni bir telâffuzla yazarak 'Huo chou' veya 'Huo Che' dediler (Peliot. 590)."

Biz burada 'Kao-ch'ang - Qoco' kelimelerinin tahlilini yapacak değiliz. Fakat tarihî olayları bir kere daha hatırlamakla bu kelimelerin Çin menşeli olup olmadığı üzerinde bir fikir edinebiliriz.

Yukarıda, Han sülâlesinden (m. ö. 206-m. s. 220) bu güne kadar elimize gelmiş tarihî kaynaklardan Turfan-Karahoca' şehirlerinin ne gibi tarihî olaylara sahne olduğu ve ne gibi adlar aldığını gördük. Biliyoruz ki, Türkistan Han devrinden önce Çinlilerce bilinmiyordu, ve Çin'in bir eyaleti değildi. M. Ö. 150 ve M. S. 150'ye kadar Türkistan'ın önemli bir kısmı Hsiung-nu'larm elinde idi. M. S. 5-6 ncı yüz yıllarda ise diğer Türklerin büyük akınları başladı. Han devrinde Chang Chien'den sonra Pan Ch'ao idaresindeki ordular bursrasını almışlardır (m. s. 73) ve Pan Ch'ao'nun ölümüne kadar Çin'in hâkimiyeti altında kalmıştır (m. s. 102). Böylece buraları zaman zaman Türk ve sonra Çin hâkimiyetine geçmiş ve daha sonraki devirlerde de bağımsız devletçikler halinde kalmıştı. Şu da muhakkaktır ki, Çinliler buraları istilâ ettikleri zaman burada Türkler vardı (Bak. Eberhad : Türkiyat, mecmuası, c. VII-VIII. 1940-42. s. 183-184).

Bu Türk bölgeleri Çin hâkimiyetine girdiği zaman Çinlilerin oradaki kültürden birşeyler aldıkları, böylece dil bakımından da bazı kelimeleri benimsemedikleri veyahut ona bir Çince ad (transkripsiyon) verdikleri tabii bir olaydır. Bunun birçok örneklerine her devirde rastlıyoruz. Bu gün bile Çinliler Türklere, Türk kelimesinin bir Çince transkripsiyonu olarak "Tu-erh-ch'i", Ankara'ya "Ān-ko-la" demektedirler.

Şu halde, kısaca, Türk 'Qpco' kelimesinin Han devrinde Turfan bölgesine verilen 'Ch'e-shih' (Kiu che) adıyla sonraki devirlerde görülen Kao-ch'ang 've' Huo-chou' ile bir ilgisi yani, bunların Çince bir transkripsiyon olabileceği düşünülebilir. Böylece 'Qpco' üzerine dayanan 'Huo-chou' formu (buradan khodyo, Hoco şekli çıkarılabilir) Moğol tarihlerinde "Huo-chou" ve daha uzun olarak 'Ha-la-huo-chou: gibi şekillerde kullanılmış ve Moğol devrinin Arap ve İran tarihçileri de bunun 'Karahoco" (Qarakhodyo) olarak göstermişlerdir. Böylece 'Karahoco' kelimesi zamanımıza kadar gelmiştir.

¹⁴ Uygur'lar Çin kaynaklarında evvelâ Kao-ch'e (Kuzey Wei zamanı, m. s. 386-550) olarak biliniyordu (Wei Shu, 103. s. 20 b). T'ang devrinde (618-906) Hui-ho' veya 'Hui-hu (Chiu T'ang Shu: 195, s. 1a ve T'ang Shu: 217 A. s. 1 a), Sung Sülâlesinin ilk devirlerinde (n'inci yüz yıl) 'Hui-hu ve daha Sonraları (13'üncü yüz yıl) 'Hui'ho-erh' (Sung Shu: 490.

yinde yerleştiler. Hükümdarlarının ikâmetgâhı So-lin'de (Selanga nehri, Baykal gölünün kuzey-batı kısmı) idi. Burası Ch'ang-an'dan (Shensi) 7000 Li. uzakta idi. Daha sonraları hükümet merkezi Tu-le nehri (Tulaveya Tu-lo, Orhon nehrinin bir kolu) yakınına kuruldu. 475 tarihinde P'ei-le K'o Han, Tukyü hakanını öldürdü ve Moğolistan'daki hâkimiyetlere son verdi. Eskiden Hsiung-nu'ların sahip oldukları sahaya hâkim oldular. Sınırlar, doğuda, Chi-wei (Shi-wei, Baykal gölü civarı) batıda Chin-shan (Altay veya Altun dağları), güneyde Ta-mo'ya (büyük çöl) kadar uzadı¹⁵. Hakan P'ei-lo ikametgâhını Wu-ti-chien dağları (ötügen) ve Kun nehri (Orhun nehri) arasında kurdu. Uzun müddet Çinlilerle dostça bir siyaset takip ettiler. Bu dostluğun kuvvetlenmesi için Çin prensesleriyle evlendiler.

Fakat Uygur'ların Kuzey-batı komşuları olan Kırgız'lar (Chieh-chia-ssu) T'ang İmparatorluğu'nun K'ai-ch'eng devrinin 5'inci yılında (840) yüzbin kişilik bir ordu ile Uygur'ların hükümet merkezine hücum ettiler ve Uygur hakanını öldürdüler. Son hakanın nazırı P'ang-t'e-le Uygur kabilesi ile Ko-lo-lu'lara (Karluklar) kaçtı. Bazı kabileler de An-si' ve Tibet'e gittiler. Diğer 13 kabile ise yeni bir Hakan seçerek güneyde Tso-tzu-shan'da yerleştiler. Bunlar daimî olarak Çin sınırlarına hücumlar yapıyorlardı. Nihayet Tâ Chung'un 2'inci yılında (847) Kırgız'lar Çinlilerle birlikte bunlara hücum ederek dağıttılar. Uygur Hakanı kaçtı. Halkı da P'ang-t'e-le'ye giderek ona tabi oldu. P'ang-t'e-le kendisi An-hsi'de hakan ilân edildi. Daha sonra Kan-chou (Kansu) Sha-chou (Tung-huang) ve Hsi-chou'da (Kao-ch'ang veya Karahoco) yerleşti ve Çin imparatoru tarafından tanındı¹⁶.

Bundan sonraki devirlerde Uygur'lar Çin'e sefaret heyetleri gönderdiler. Bu durum 10-12'nci yüz yıla kadar devam etmiştir. Bu sefaret heyetlerinin Uygur'ların muhtelif şehirlerinde yani Kan-chou, Sha-chou, hsi-chou ve Kuei-tzu (Kuça) dan gelmiş olduğunu öğreniyoruz¹⁷.

Görülüyor ki, Uygur'lar Cengiz istilâsına kadar tekrar bir kuvvet kazanarak bilhassa iki farklı mıntıkada kıratlıklar vücuda getirmişlerdir. Bunlardan birisi, Çin anallerinin bildirdiği T'ien-shan'm doğu kısımlarında yerleşmiş olan Kao-ch'ang Hui-hu'larıdır ki, sınırları batıda İran ve Arap dominyonlarına kadar uzanıyordu. Diğer Uygur kırallığı ise Çin'in kuzey-batısında Kan-chou, Kua-chou ve Sha-chou'da idi.

s. 12 a) adını taşıyorlardı. Moğol devrinde ise (13-14 'üncü yüz yıl) Wei-wu-erh deniliyordu. (Yuan Shih: 122. s. 1 a). Ming devri anallerinde (14-17'inci yüz yıl) Hui-hu adı görülmektedir. Burada Uygur'lardan ziyade müslümanlar kastedilmiştir (Ming Shih: 330, s. 18b).

¹⁵ Bak. T'ang Shu: 217 A. 4-b-5 a.

Bretschneider : c. İ 238

¹⁶ Chiu T'ang Shu: 195. 24 a b.

T'ang Shu: 217 b. aa-2b-5b.

Tzu-chih Tung-chien T'ang-chi: K. 246, s. 243 a b; K. 248. s. 246-1 b

Sung Shı: 490. s. 12 a (Hui-hu bahsi)

¹⁷ Sung Shu: 490. s. 21 a b (Kuei-tzu (Kuça) bahsi).

Moğol vakayinameleri (Yuan Shih), Uygur'ların (Wei-Wu-erh) Ti'en-shan'm doğu eteklerinde kuzey ve güneyinde yaşadıkları ve hükümet merkezinin Pieh-shi-pa-li (şimdiki Urumci) ve Ha-la-hou-chou şehrinin de önemli bir merkez olduğundan bahseder¹⁸.

Moğol devrinden sonra Uygur'lar bağımsız bir varlık halinde görülmemiş ve Cengiz imparatorluğu içinde eriyip gitmişlerdir.

Turfan Şehrinde Evler :

Von Le Coq'un Turfan kazılarında elde ettiği resimler arasında değişik tiplerde evler görülmektedir. Bunlar Bezeklik'de 9 numaralı mâbed koridor duvarlarındaki "Pranidhi" sahnelerini tasvir eden resimlerin üst köşesinde bulunmaktadır. Biz bunlar arasında 6'sı değişik 2'si aynı olmak üzere 8 ev tipi tesbit ettik¹⁹.

Bu "Pranidhi" tasvirleri, mabedin ön holünden çıkıp medhalin karşı tarafında Cellayı çeviren koridorların duvarlarına yapılmıştır. 13 ayak yüksekliğinde olan bu resimler 3 Asenkaya devrinin 15 Buda tasvirini gösterir. Yani Buda'mn menkibelerine ait bir nevi duruş sahneleridir. Burada, Bodhisatva'nın, o zamanın 'Buda'sına rastladığı, ona saygılarını sunduğu, ve günün birinde kendisinin de Buda olma arzusunun (Pramd-hana) izharı ve Buda olma imkânının kendisine tebliği (Vyakarana) resmedilmiştir.

Bu sahneler yukarıya doğru renkli bir saçak kısmı ile biter. Bu saçaklar bütün koridorlar boyunca uzanır. Bunların kırmızı bir kumaş kısmı vardır ki, kenarları beyaz, uzun incilerle süsülüdür. Alt tarafında 30 cm. yüksekliğinde satranç tahtası örneğinde bir taş kısım vardır. Etrafındaki çerçeve çiçeklerle ve motiflerle süsülüdür. Arka kısım parlak kırmızı ve içinde yer, yer çiçekler veyahut yaprak şekilleri vardır. Zemin yeşildir. Dalga şeklinde çizgiler vardır. Bazısı çimen gibidir. Burada vakanın şahısları bulunur²⁰.

Buda'nın hayatına ait menkibeleri anlatan bu 15 tablounun 12 ve 13 numaralı sahneleri bozulmuş olduğundan burada evlerin olup olmadığı hakkında bir bilgimiz yoktur. Bu tablolar arasında bizi 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26 numaralı olanlar ilgilendiğinden sadece bunların izahatına geçeceğiz²¹.

Tablo 17 :²²

Bezeklik (Turfan) 9 numaralı mabet. Pranidhi sahnesi 1.

¹⁸ Yuan Shih: 122. s. 2-3 a. b.

Hsin-Chiang Chien-chi c. II, s. 2 a.

Bretschneider : Mediaeval researehes, c. I. s. 246.

¹⁹ Bak. Von Le Coq: Ghotscho, Koenglich preussische Turfan expedition. s. 17-26.

²⁰ Bak. Le Coq: Ayni eser. s. 17.

Waldschmidt: Gandhara. s. 96-97.

²¹ Bak. Le Coq: s. 15-26.

^{22, 23} Von Le Coq: : Ayni eser, Tablo 17, s. 17 (Bizim tablo 1).

Her tablo üzerinde "Orta Asya Brahmi ve hatalı bir sanskritçe ile yazılmış" bir kaç satırlık birer metin vardır. Metin şudur:

"Brahmanlar, terleme hamamları, iyi kokular ve siyah 'agallaochum ile dünya idarecisi 'Mahendrayı' bekliyorlardı. Bu (idareci) bir manastır inşa ettikten sonra (oraya) bütün erkânı ile devet edildi."

Bu sahnede, ortada büyük boyda bir Buda ve etrafında ona refakat eden 8 kişi var. Buda'nın elbisesi uzun ve sarı-kırmızı renkte. Ayağında sandallar var ve bir yeşil lotus üzerine basmış. Omuzlarından aşağı yin ve Yang senbolünü gösteren bir kolye görülmektedir. Başındaki siyah saç tuvaleti (Usnisa) üzerinde bir salyangoz izi görülmektedir. Başının etrafındaki hale beyaz ve kırmızı renktedir. Sağ köşede aşağıda diz çökmüş, Hindli elbiseli, sakallı birisi durmaktadır. Saçları topuz halinde ve bir kısmı at kuyruğu şeklinde omuzlarından aşağı dökülmüş. Boynunda kolye ve bileklerinde bilezikler var. Bunun üst kısmında, kamıştan, kaplan kuyruğuna benzeyen şapkası bir adamın yalnız yarı gövdesi görülüyor. Bu büyük bıyıklı, koca burunlu, yeşil gözlü şeytan yapılı bir adam, yani Buda'yı bekleyen 'Vajrapani'dir. Bunun üzerinde kırmızı saçlı, büyük burunlu, yeşil gözlü ve Avrupalı tipine benzeyen bir rahip. Bunun üzerinde çiçek taşıyan bir "Devata" (İlâh) var. Saçları kahve rengi ve örgü halinde yapılmış ve başında altın bir band var. Bu köşede bir 'ev' bulunmaktadır.

Sol tarafta aşağı köşede iki Brahman, birisi genç diğeri yaşlı. Gencin saçları siyah ve üç kol halinde tepede toplanmış ve bir kısmı da omuzlarından aşağı sarkıyor. Elinde büyükçe bir sepet var. Yaşlı adam hind elbiseli, saçları bir bandla bağlı ve omuzlarından aşağı saryor. Kızıl bıyıkları ve sakalları var. Altın tabakla bir takdime sunuyor. Arkasında okunamayan bir Uygur yazısı. Bunun üzerinde siyah saçlı bir Brahman, nakışlı iki tabak sunuyor. Daha üstte genç bir rahip dua eder bir vaziyette görülmektedir.

Bu tablodan, buradaki insanların Buda'ya refakat ettiklerini ve bazılarının Buda'ya hediyeler sunduklarını anlıyoruz. Fakat bunun hangi efsane ile ilgili olduğu bilinmemektedir. Bu tablolar içinde sadece 7 numaralı Pranidhi sahnesinin hikâyesi bilinmektedir. Bunu ileride göreceğiz.

Sağ üst köşede bulunan ev tek katlıdır²³. ince çizgili bir zemin katı var, yeşil renktedir. Kapı kahverengi ve aralık duruyor. İki-kanatlıdır. Bir tek kanadının üzerinde 2'şerden 6 tane düğme bulunmaktadır. Kapının tokmağı yok. Bahçe duvarları yüksek ve üzerine şal örneğine benzeyen ve dallar halinde nakışlar yapılmıştır, üst kısmında yan yana dizilmiş tuğladan bir kenar var. Kapının üstünde kıvrık saçaklı bir çatı (Çin evlerinde olduğu gibi) görülmektedir. Avlunun duvarının iç kısmı da nakışlıdır. Buradaki binanın da bir taş zemini vardır. Bina beyaz badanalıdır ve yukarı kısmı geniş aşağıya doğru daralan üç penceresi (doğu mimarı tarzında) vardır. Pencerelemin iç kısmı yeşil ve etrafı kahverengi çizgilidir. Binanın

kapısı görünmüyor. Çatısı Çin mimari tarzında yapılmış ve üstünde kuş kafası ve piramid görülmüyor.

Tablo 18 -²⁴

Bezekli (Turfan), 9 numaralı mabet, Pranidhi sahnesi II.

Üst kısımdaki yazı: 'Orta Asya Brahmi ve fena bir sanskritçe'

"Yüksek ruhlu ve saygı değer 'Tamonuda' kırıllar tarafından takdis edilmiş, sayısız mücevherlerle ışıldayan bir demeti kendisine hediye etmişti."

Bu tabloda da Buda yine aykata duruyor ve etrafında 3'er kişiden 6 kişi bulunmaktadır. Ayağında sandalları var ve yeşil-koyu kırmızı bir lotus üzerine basıyor. Elbisesinin üst kısımları sarı etek kısımları briik renkte. Üzerindeki kolye de yine Yin Yang senbolü var. Saç topuzunda hiçbir süs yok.

Sağ tarfta aşağıda, diz çökmüş dua eden. bir Bodhisatva. Bu genç bir prenstir. Saçları siyah, birazı omuzundan sarkıyor ve başında bir taç var. Elbisesi kahve rengi ve yeşil, sarı süsleri var. Arkasında kahve rengi saçlı elinde bir şemsiye taşıyan birisi duruyor. Bunun da süslü bir tacı var. Düşünceli bir pozda görünüyor. Bunun üzerinde koyu gri ve kenarları koyu kırmızı süslü elbisesi olan genç bir rahip ve köşede bir "ev" görülüyor.

Sol tarafta, aşağıda elinde şemsiye bulunan genç bir adam. Askerî bir elbisesi var, çizimleri çok süslü, dizlerinde bandlar var. Bunun üzerinde zengin bir tacı olan bir ilahe, saçları siyah, yüzünde kırmızı benekler var. Dua eder bir pozda. Bunun üzerinde demon yüzlü şeytanca işleri idare eden 'Vajrapani' görülmektedir. Elinde, ucunda tüyler bulunan bir sopa, başında üç köşeli bir şapkası var. Saçları siyah ve hayvan yelesi gibi..

Bu tablodaki 'Ev' de tek katlıdır²⁵. Kahverenkli kapısı büyük ve aralık durmaktadır. İçeri yeşil renkte görünüyor. Bir kanadında 3'erden 9 düğmesi bulunmaktadır. İnce çizgili taş bir zemini vardır. Duvarlar yine aynı dal motiflerle işlidir, üzerinde bir sıra tuğla kenar var. Evin sol yanı bir taras şeklinde uzanmış gibi görünüyor ve iç duvarları işli. Duvarın dışında sağ tarafta bir ağaç var. Avludaki bina beyaz badanalı, yeşil, mavi dama taşlı bir verandası üç basamaklı merdiveni var, kahverenkli iki kanatlı kapısı görünüyor, 9 düğmesi var. Kapının iki tarafında ve pencerenin diğer tarafında üç perde var. Kahverengi ve kenara toplanmış bir vaziyette asılı durmaktadır. Sağ taraftaki pencere dört köşe, etrafında çubukları, orta kısımda yine kare biçiminde bir bölme ve üzerinde 9 düğmesi var. İç kısım beyaz renktedir. Çatının saçakları daha az kıvrık şekilde ve Çin mimari tarzında yapılmış, yeşil renktedir. Kuş ve piramidi görünmüyor. Çünkü evin üst kısmı silinmiş veya resmedilmemiştir.

Tablo 19 :²⁶

Bezekli (Turfan), 9 numaralı mabet, Pranidhi sahnesi III.

Üst kısımdaki yazı: 'Orta Asya Brahmi ve hatalı sanskritçe'.

²⁴ Von Le Coq: Aynı eser, Tablo 18 s. 18. (Bizim tablo 2)

²³ Bak Le Coq: aynı kitap. s. 18 Tablo 18. (bizim tablo 2).

²⁵ Bak. Von Le Coq: Aynı eser. s. 19. Tablo 19. (Bizim T. 3).

"Şöhreti dillere destan olmuş Sıkkın adlı Buda, o acazip şehirde benim gibi bir tüccar tarafından bir manastırla takdis edilmişti."

Bu tabloda da Buda ayakta lotus çiçeği üzerinde duruyor. Ayaklarında sandalları var, birinin üzerinde Uygurca bir yazı, fakat okunamıyor. Yine aynı renk ve biçimde bir elbisesi var. Kolyesi daha başka bir şekilde.

Etrafında 4'er kişiden 8 kişi bulunmaktadır. Sağ köşede diz çökmüş bir Bodhisatva, saçları siyah ve uzun, yüzünde kırmızı beneklere var. Bunun üzerinde başında tacı bulunan bir Devata. Saçları örgülü olarak iki yandan kalın örgüler halinde sarkıyor. Bir kısım saçı da tepesinde beyaz bir band ile toplanmış, Daha yukarıda yine iki Devata duruyor. Saçları kahverengi ve bir taçla tutturulmuş. Sağdakinin bıyıkları var ve alnında bir 'Urna' damgası taşıyor.

Sol köşede aşağıda, bir taht üzerinde bir genç bağdaş oturmuş. Zengin ve iyi mevki sahibi birisi. Arkasında diğer bir şahıs var. Bu bir rahiptir. Zengin adam rahip olmak istiyor ve bunun için saçını kestiriyor. Rahibin elbisesi yeşil, yakası kahverengi. Bu iki şahsın üzerinde uzun burunlu, büyük gözlü, saçları traşlı birisi dua eder vaziyette durmaktadır. Elbisesi sarı ve kırmızı renktedir. Bunun üzerinde yine Vajrapani, elinde tülyü sopası ile duruyor. Üç köşe şapkası altından alnına bukale halinde dökülmüş ve yanlara at kuyruğu şeklinde sarkmış saçları, bıyıkları ve ince sakalları var. Sağa hayret dolu bir nazarla bakıyor. Bunun üstünde bir 'ev' bulunmaktadır.

Bu tablodaki ev de tek katlıdır²⁷. İnce satranç çizgili bir zemini ve kahverengi aralık duran bir kapısı var, merdiveni yok. Kapının üstünde Çin çatısı, yeşil renktedir ve üzerinde iki kuş kafası ve bir pramid var²⁸. Evi çeviren duvar beyaz badanalı, nakışları yok. Yalnız duvarın üstünde yeşil renkte tuğlalar var. Avludaki eve 9 basamaklı bir merdivenle giriliyor, merdivenin trabzonları var. Veranda koyu mavi- penbe çizgili ve dama taşı şeklinde. Kapı kahverengi ve kapalı, bir kanadında 2 'şerden 6 düğmesi var. Solda bir pencere, mustatil biçimde üç dane çubukla tutturulmuş. İçerisi yeşil renkte görünüyor. Bu pencerenin iki yanında, ve sonra kapının sağ tarafına gelen köşede, kenarlara doğru toplanmış koyu kahverengli üç perde görülmektedir. Evin çatısı Çin mimarı tarzında, köşede bir kuş kafesi var, pramidi belli olmuyor. Damın rengi yeşil. Avluda 5 eğersiz at, 3 danesi siyah 2'si kahve renkli.

Tablo 21 :²⁹

²⁷ Bak. Ven Le Coq: Aynı eser. s. 19. Tablo 19. (Bizim T. 3).

²⁸ Çinliler, kötü ruhlardan korunmak için evlerinin çatıları üzerine senbolik hayvan heykelticikleri koyarlar. Kuş da bunlardan biridir (bunlardan ileride daha mufassal olarak bahsedilecektir).

Pramid: İnci şeklinde bir şekildir. Arzuyu ifade etmektedir. Hindçe "Çentemani demektir. Bu, Budzmin 3 veya 5 kıymetli taşlarından biridir. Fakat sonradan Çin düşünüşüyle bir ilgisi olarak ortaya çıkmış olabilir (bak. B. Melchers: China, Der Tempelbau. s. 32. 37-38, res. 5. ve Boerschmann: Chinesische Architektüre. c. I. s. 77-78).

²⁹ Bak. Von Le Coq: Aynı eser. s. 21, T. 21. (Bizim T. 4) (20 numaralı tablodaki ev 21 numaralı ile aynı olduğu için sadece bu 21'den bahsetmeyi uygun gördük. Evler aynı olmakla beraber tablodaki konu başkadır).

Bezekli (Turfan). No. 9 mabet. Pranidhi sahnesi V.

'Orta Asya Brahmi ve hatalı bir sanskritçe' ile yazılmış.

"insanlar boğası, arslanlar kadar kuvvetli olan Anandasinha'ya, bir hükümdar ben, olarak, sapında mücevherler işli bir şemsiyeyi derin saygılarıyla sundum"

Burada Buda sola dönmüş bir vaziyette duruyor. Elbisesi yine sarı ve kırmızı, yeşil-mavi renkte de bir kolyesi var. Saç tuvaletinde bir salyongoz izi görülüyor. Ayakları iki büyük lotus üzerinde duruyor.

Sağda 4 ve solda 3 bekleyici. Solda, diz çökmüş dua eden küçük bir kimse ki, bir 'Donator' yani resmi hediye eden kimsedir. Buradaki, alt köşede diz çökmüş zırlı bir elbise giymiş, tacı olan ve alnında 'Urna'sı olan bir Bodhisatva (?) ve bunun arkasında yine alnında bir 'Urna' olan bir Devata görülmektedir. Başında tacı var. Bunun üstünde ikinci bir Devata daha görülmektedir. Başında tacı, kulaklarında uzun küpeleri ve alnında 'Urna'sı var. Beden kısmı pek belli olmuyor. Dua eder bir pozda duruyor. Köşede de bir "ev" görülmektedir.

Sağ tarafda altta şemsiye taşıyan iki kişi, biri erkek, diğeri kadın. Başlarında taç var, saçları siyah-gri, omuzlarında aşağı dökülmüş. Saçında dizi halinde inciler var. Birisi lotus üzerine basmış ve ayakkapları görünüyor. Yüzünde kırmızı benekler var. Diğerin zırhtan elbisesinde, altın süsleri var, alt kısımları Hind-ilâh elbiselerine benziyor. Bunların üzerinde iki rahip oturuyor. Sağdaki Orta-Asya tipini andırıyor. Daha genç olan bu rahibin elbisesi kırmızı-yeşil ve gri-mavi renktedir. Diğeri, ihtiyar olan rahip sarı- kırmızı elbiseli, gri sakallı, bıyıklıdır. Gözleri mavi ve burnu iridir.

Lüder, bu sahnenin, "bir hediye takdimi sahnesini gösterdiği, şemsiye taşıyanların kiral-kraliçe olduğu ve diğeri taraftan Sinhabuda'nın kirala bir haber ilettiği, kiralın arkasındaki bir tanrının sunulan hediye kabul ettiği" şeklinde bir tefsir yapmıştır³⁰.

Bu tablodaki ev iki katlıdır³¹. Çatısı Çin mimari tarzında yapılmış, yeşil-mavi renktedir. Resim, biraz bozulmuş olmasına rağmen kuş kafası ve pramidi görülüyor. Alt saçakta hiçbir şekil yok. Zemini geniş dama taşı (gri-mavi renkte) ve bunun üzerinde bir verandası var. Evin etrafında duvar görülüyor, kapısı da yok. Yukarı katta üç, aşağı katta dört ve pancurlu penceresi var. Aşağı kattakilerin üzerinde ok işaretleri görülüyor. Pencere bej ve kahverengi, evin duvarları beyaz badanalıdır

Tablo 23 : ³²

Bezekli (Turfan), No. 9 mabet. Pranidhi sahnesi VII.

'Orta Asya Brahmi yazısı ve Sanskritçe ile yazılmıştır.

"O, parlak şöhreti dünyayı kaplamış 'Dipankara- Budayı görünce genç brahman (ona) 7 şeyden biri olan susam ve nilüfer çiçeğini sundu."

³⁰ Waldschmidt: Gandhara-Kutscha-Turfan. S. 96. Res. 53. b.

³¹ Bak. Von Le Coq: aynı eser. s. 21, T. 21 (bizim T. 4). VVoldschmidt : Res. 53 b.

³² Bak. Von Le Coq: aynı eser. s. 23, T. 23. (Bizim T. 5) ve Waldschmidt : Aynı eser.

Burada Buda sağa doğru dönmüş bir vaziyette, büyük bir sarı-yeşil bir taht üzerinde duruyor. Taht üzerinde yeşil lotus var. elbisesi üç kat, sarı, siyah, kırmızı renklerde. Omuzundan aşığı yine bir kolye sarkıyor. Alnında 'Urna' var. Sağ elinde bir- lotus çiçeği duruyor.

Sağ köşede bir genç Bodhisatva, başı yerde dizleri üzerine eğilmiş bir vaziyette. Elbisesi Hindliler gibi, aşığı kısmı kırmızı, şalı yeşil ve siyah, Kollarında altın bandlar var. Bunun arkasında iki elinde birer çiçek bulunan bir şahıs duruyr. Hind elbiseli, gri-mavi bir şalı var. Tacı kahve renkli ve altın süsleri var. Saçları omuzlarından sarkıyor. Alnında 'Urna'sı var. Bu şahsın arkasında bir tepsi içinde çiçek taşıyan biri ve bunun arkasında dua eden iki kişi, elbiseleri aynı şekilde ve alınlarında 'Urna' var. Ve köşede bir 'ev' bulunmaktadır.

Sol tarafta dua eden bir 'Donator'. ve sonra elinde nilüfer çiçeği bulunan Hind elbiseli bir şahıs, alnında 'Urna' var. Bunun arkasında demon yüzlü 'vajrapanı' durmaktadır.

Bu 7 numaralı Pranidhi sahnesinin tefsirini 'Lüder' şu şekilde yapmıştır³³: "Bu sahne hediye takdimini gösterir! Dipankara Buda, günün birinde büyük bir seferle 'Dipavati' şehrine gitmişti. Şehrin kiralı mevcut bütün çiçekleri kestirmiş, bunu Buda'nın şehre girme, merasiminde bizzat kendisi sunmak istemişti. Genç Brahman Sumati veya 'Megha' büyük bir telaş içindedir. Buda'yı nasıl takdis edeceğini düşünmektedir. Bu sırada genç bir kızdı birkaç nilüfer çiçeği alır. Ona gelecekte yeniden doğduğu zaman evleneceğini vadeder. Genç Brahman nilüfer çiçekleriyle beraber Buda'ya gider ve çiçekleri ona atar. Fakat çiçekler semada bir çelenk halinde uçarlar ve yere düşmezler. Bu mucize karşısında hayrete düşen genç yere yıkılır ve uzun saçlarını Buda'nın ayakları altına halı yaparak Buda'dan bir gün kendisinin Buda olması imkânını niyaz eder.

"Bizim resimde Dipankara' ön plandadır ve elinde bir çiçek vardır. Yerde yatan da Bodhisartvadır. Bunun saçları dalga dalga Dipankaranın ayakları altına serilmiştir. Bu ise kendisine gelecekte 'Buda' olacağını müjdeliyor. Aynı genç biraz geride olmak üzere yine atakta durmaktadır. Ve nilüfer çiçeklerini atar vaziyette gösteriliyor. Yalnız çiçekler Buda'nın başı etrafında bir hale teşkil edecek şekilde değildir. Belki ressam bu kısmı ihmal etmiş olabilir.

"Sol taraftaki genç çocuk, yanlış olarak resmedilen sakallı kızdı başka birisi değildir. Bu kız ise nilüfer çiçeklerini satan kızdır. Resimdeki diğer şahıslar ise Buda'nın etrafını çeviren figüranlardır. Solda, elinde püsküllü değneği bulunan tasvir şeytani bir tiptir ve Buda'nın koruyucu ruhudur, yani 'Vajrapanı'dir. (elinde şimşek taşıyan kimse). Bunun yanında bir tanrı tasviri vardır. Sağ tarafta ise üç tanrı tasviri vardır. Bunların

³³ Bak. "Waldschmidt: Aynı eser. s. 93-95. Res. 52. Bu hikaye, Mahavastu'nun Bahubudha sutrasının ikinci nüshasından alınmıştır (bak. Waldschmidt: s. 95),

en aşağı köşede bulunanı, Buda'yı takdis etmek için sunulan nilüfer çiçeklerini muhafaza ile meşgul görünüyor".

Sağ üst köşede bulunan ev tek katlıdır³⁴. Geniş dama taşlı bir zemini var, kapısı görünmüyor. Panjurlu üç penceresi ve bir kenara toplanmış kahve rengi perdeleri var. Çatı yine Çin mimarı tarzında ve saçakları çok güzel işlenmiş. Damında iki kuş kafası ve pramidi gayet iyi görülüyor. Dam yeşil. Sol köşede bir ağaç var.

Tablo 24 :³⁵

Bezekli (Turfan) No. 9 mabet. Pranidhi sahnesi VIII.

'Bahmi harfleri ve hatalı sanskritçe ile yazılmış'.

"Bu dünyayı idare eden 'Sunetra', benim gibi bir tüccar tarafından mücevherlerle ve fevkalade güzel bir manastırla takdis edildi."

Bu tabloda Buda yine ayakta ve lotus çiçeği üzerine basmış duruyor. Elbisesi sarı, aşağı kısımları siyah ve kırmızı. Omuzlarından aşağı iki sıra süslü bi kolye sarkıyor. Alnında ve göğsünde 'Urna' var.

Sağ tarafda aşağıda bir Bodhisatva. diz çökmüş Buda'ya altın bir kap içinde bir takdime ve bundan başka lotus üzerinde kırmızı bir kaideye konmuş yeşil renkte bir mücevher sunuyor. Bodhisatva gri renkte bir zırh giymiş, göğsünde yeşil ve altın yaldızlı süsler var. Ayakkapları siyah ve altın yaldızlı. Dizinden ayak bileğine kadar yeşil-kahverengi bir band, başında altın bir taç var. Saçları gri ve kulaklarının etrafından bukleler halinde dökülüyor. Büyük ve yuvarlak küpeleri var, uçlarına kırmızı mücevherler asılmış. Bu şahıs büyük bir lotus çiçeği üzerine diz çökmüş vaziyettedir. Başındaki hale koyu kırmızı, yeşil ve sarı renktedir. Bunun üzerinde öğretmen pozunda bir rahip. Kırmızı-yeşil bir elbiseli. Alnında 'Urnası' var. Yanında sarı elbiseli bir rahip duruyor. Beyaz çorapları, siyah ayakkapları var. Dua eder bir pozda. Burada, diğer şahıs bir Devata'dır. Sarı Hind elbiselidir. Kırmızı çiçekli, mücevherli bir tacı var. Saçlarının bir kısmı kulaklarının etrafına sarılmış bir vaziyette, diğer kısımlar ise omuzlarından sarkıyor. Alnında 'Urnası' var. Dua eder pozda. Yukarı köşede bir 'ev' bulunmaktadır.

Sol tarafta, yukarıda dua eden bir Devata görülmektedir. Saçları arasında beyaz bir band ve yuvarlak süsler var. Saçları kulaklarının etrafında, ve bir kısmı da omuzlarından sarkıyor. Kollarında bilezikler ve band var. Üzerinden yeşil- kırmızı bir şal sarkıyor. Alnında 'Urna' var. Lotus üzerinde duruyor. Yanındaki diğer şahıs Öğremen bir rahiptir. Bu da bir lotus üzerinde duruyor. Elbisesi sarı-kırmızı, ayakkapları siyah renktedir. Saçları siyah ve kahverengidir. Başındaki daire, açık gri-mavi, kırmızı ve sarı renktedir.

³⁴ Bak. Von Le Coq: Ayni eser. s. 23, T. 23 (bizim T. 5). Ve Waldschmidt: Ayni eser. Res. 52.

³⁵ Bak. Von Le Coq. Ayni eser. s. 24. T. 24 (Bizim T. 6).

Sağ yukarı köşedeki ev tek katlıdır³⁶. İri dama taşlı bir zemini, aralık duran iki kanatlı kapısı var. Kapının bir kanadında 4'erden 16 düğmesi var. Duvarı yüksek, dış kısmı yine dal motiflerle süslü. Üst kısmında tuğladan bir kenar var. Kapının tam üstüne gelen kısımda küçük bir ev. Çatısı Çin mimarı tarzında. Dama taşlı bir zemini, iki penceresi var. Penceresinde 3'er çubuk bulunmaktadır. Duvar beyaz badanalı. Çatı da iki kuş kafası ve bir pramid var. avlu içindeki büyük evin verandası da dama taşlıdır. Duvarları beyaz badanalıdır. İki kanadlı iki kapısı var. Bir Kapı kanadının üzerinde 2'şerden 8 düğmesi var. Dam Çin mimarı tarzında yapılmış, saçakları gayet güzel işlenmiş. Ve yeşil renkte. Üzerinde yine iki kuş kafası ve bir pramid görülüyor.

Tablo 26 :³⁷

Bezekli (Turfan), No, 9 mabet. Pranidhi sahnesi X.

'Orta Asya Brahmi yazısı ve hatalı sanskritçe ile yazılmış.'

"Sanskritçesi iyi olmadığı için bu metin okunamamıştır."

Burada da Buda diğer tablolarındaki kıyafette ve pozdadır. Sol tarafta diz çökmüş (lotus üzerinde) bir şahıs, elbisesi Buda'ninkine benziyor. Alnında 'Urna'sı var. Gözleri koyu kahve rengi, saçlar gri-mavi. Bunun üzerinde iki Devata duruyor. Elbiseleri Hindililerinki gibi. Ayakları çıplak, omuzlarından yeşil-kırmızı birer şal sarkıyor. Başlarında halka, kırmızı-yeşil, gri ve sarıdır. Bunların üstünde bir rahip bulunmaktadır. Siyah saçlı kırmızı, yeşil elbiselidir. Belki bu bir nesturi papazıdır. Üst köşede bir 'ev' duruyor.

Sağ tarafta iki küçük 'Donator' var İhtiyar olanı Türk elbiselidir (yani Çapan), rengi yeşildir. Genç de aynı biçimde, mavi-renkte bir elbise giymiştir. Belki bunlar baba oğuldur. Gencin başında bir külah vardır. Bunlar resmi hediye edenlerdir. Bunların önünde Hind elbiseli bir Bodhisatve (veya Devata) duruyor. Kırmızı sandalları, elinde altın bir tabak içinde çiçekler var. Elbisesi kırmızı, üzerindeki şal yeşil-kırmızıdır. Saçaklı bir kemeri var. Tacı altından ve yeşil mecevherle süslü. Başındaki hale kırmızı, yeşil kırmızı ve sarı renktedir. Alnında 'Urna' var. Bunun yanında küçük bir çocuk aynı biçimde altın bir kap içinde çiçek taşıyor. Başında bir kep var. Üzerinde 5 parça mücevher görünüyor. Elbisesi altın işlemeli ve yeşil bandları var. Saçları omuzlarından sarkıyor. Ayakları çıplak, bacaklarında bandlar var. Bunun yukarısında iki Devata, başlarında taçları var. Birisi dua ediyor pozda. Saçları kulaklarından sarkıyor. Alınlarına 'Urna' var. Tacı mücevherlerle süslü. Birisi kolunu kaldırmış, bir tabak içinde çiçekler uzatıyor, diğer elinde de çiçek var. Bu sarı süsleri olan yeşil taht üzerinde duruyor, ayakları çıplak. Elbiseleri, diğerlerinki gibi. saçları kahverengi, boyunda halkadan süsleri var.

³⁶ Bak. Von Le Coq. Ayni kitap. T. 24. s. 24 (bizim T. 6.).

³⁷ Bak. Von Le Coq: Ayni kitap, s, 26, T. 26 (Bizim T. 7).

Sol üst köşedeki ev tek katlıdır ³⁸. Dama taşlı bir zemin iki kanatlı ve kapalı duran bir kapısı var. Bir kanadında 3'lerden 12 düğmesi var. Duvar dal motiflerle işli. Bu nakışları avludaki evin ön ve yan zemininde de görüyoruz. Duvarın üs kısmında tuğladan bir kenar var. Kapının tam üstüne gelen kısımda küçük bir Çin çatılı ev. İnce çizgili bir verndası var, duvarı beyaz badanalı. Çatısında kuş kafası ve pramidi görülüyor. Avludaki evin ince çizgili bir verandası ve üç basamaklı bir merdiveni ve pencere yerine iki kanatlı kapıları var. Bu kapıların birer kanadında 2'şerden 6 düğmesi var. Dam yeşil ve yine Çin mimari tarzında. Çatısında öne bakan kısımda tek bir kuş kafası var, diğeri ve pramid görülüyor.

Bu tablolaradaki evlerde mukayese edbilmek için, Turfan-karahoco'daki ve Turkistanın diğeri şehirlerinde ve nihayet Çindeki eski devirlerden kalma binaları (mabetler, manastırlar, evler) gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Kazılardan ³⁹ anlaşıldığına göre Turfan- Karahoca şehri daha ziyade mabetler, manastırlar şehridir. Yani hep dini binalardan mürekkep bir şehir. Bu binaların çoğu harap olmuştur. Hatta bazılarının izi bile kalmamıştır Kazılardan, şehrin kare şeklindeki büyük meydanı, etrafını çeviren duvar ve kuleleri ve büyük iki caddesi meydana çıkmıştır. Bu caddelerden biri doğudan batıya, diğeri de güneyden kuzeye uzanıp, sonra her ikisi de şehrin merkezinde birleşmektedir.

Eskiden halkın yaşadığı evlerin, bu gün dahi kullanılan ve kilden yapılmış evler gibi olduğu ve harp zamanında manastırların muhkem kalinaları içine sığındıkları anlaşılıyor. Bu müstahkem manastırların bir kısmı kerpiçten yapılmıştır, düz ova veya uçurumlar üzerindedir. Veyahut yüksek dağ silsilesinin kenarına oyulmuştur. Bunlar İran mimari tarzını hatırlatmaktadır. Efganistanda Bamayan'daki büyük mabet sitelerine çok benzer ⁴⁰.

Turfan- Karahoco'daki mabet ve manastırların mimari tarzı daha ziyade İran ve Hind istilinde (bazıları pramid şeklinde) olduğu görülüyor. Buralarda ve hatta diğeri mıntıklalarda Çin ev tipine asla rastlanmamıştır ⁴¹.

İran kubbeli büyük binalar, en basit şekli ile iki yazırım daireli kısımlardan teşekkül etmiş küçük kubbeli de kare biçimi binalardan ibarettir. Açık kalan köşeler midye kabuğu şeklinde küçük kemerlerle kapanmıştır.

Hind üslubunda olan binalar ise, yani ustupalar, çok köşeli içinde azizlerin yadigarları, el yazmaları, müvcevheratı, büyüklerin külleri ve diğeri kıymetli şeyleri olan odalardan mürekkeptir.

Mabetler ise, iki mimari tarzının birleşmiş bir şekilidir. Burada ustupa basit bir kaim zaviyeli veya kare bir sütundur ki, önünde kubbeli

³⁸ Bak. Von Le Coq: Ayni kitap. s. 26 (bizim T. 7). (Resim kahverengidir)

³⁹ Von Le Coq: Buried treasures of Chinese Türkistan, London 1928. s. 56 - 57.

⁴⁰ Von Le Coq: Buried treasures: s. 57, 18.

⁴¹ Bak. Le Coq: Buried treasures: s. 57 (altnot 1, resim, 5).

kare bir cella vardır. Buradaki sütunlarla sarılı koridorlar silindirik şeklindeki çatı ile örtülüdür.

Karahoca harap şehri içinde Budist türbeleri yüz adet kadardır. Muh-telif büyüklüktedir, 4-6 ayak kare ile 85 ayak kare arasındadır. Cellaların verandaları ve bazılarının etrafında pasajlar veya antreye bakan duvarın arkasında kubbeli binaları vardır. Bu kubbeler kemerler üzerine inşa edilmiştir, cellaları da kubbelidir. Yine burada bulunan ve daha sonra yapılmış olduğu muhtemel olan Stupalar ise düz kubbeli ve çok köşeli bir zemin üzerine yapılmıştır. İçleri depo vazifesini görüyordu.⁴²

Turfan'da Murtuk köyünün güneyinde Bezeklik'de büyük manastır harabeleri vardır⁴³. Bunlar ilk bakışta görülmez. Çünkü rahipler tarafından duvarla örülmüştür. Manastır nehir seviyesinden on metre kadar yükseklikte bir taraş üzerinde inşa edilmiştir. Burada evvelâ iki küçük, kubbeli bina göze çarpar. Birisi üst kattaki, diğeri de alttaki bina gruplarının içindedir. Üst kattaki pek harap olmakla beraber hâlâ yerinde durmaktadır. Dik bir merdiveni vardır. Esas taras grup halindeki binaların kuzeyindedir. Ve bunun kuzey ucunda rahipler için yapılmış birçok cellası olan bir manastır vardır. Buna bağlı olarak güneye doğru nehrin girişini takiben bir sıra mabetler sıralanır. Bunlar ya taşdan yapılmış (ihtimal eski devirlerde birbirine direklerle bağlı idi) yahut yumuşak taştan oyulmuş binalardır, bunların adedi birkaç yüz kadardır.

Yine Karahoca'nın kuzeyinde 'Sangim-ağzı' denilen yerde, birçok Budist manastır ve mabetleri (12 kadar) vardır. Binalar umumiyetle kerpiçten yapılmıştır. Bazıları da önlerinde taraşları olan ve kayalara oyulmuş mabetlerdir. Kerpiç manastırların büyük kapıları ve kuleleri müstahkem bir halde idi⁴⁴.

Murtuk civarında Bezeklik ve Sangim-ağzı arasında' Çıkan-kol' denilen yerde 'Fener-biçimi'⁴⁵ çatıları olan Budist mabetleri bulunmuştur. Bunların, kubbeleri boyalı idi. Bunlar birbiri üzerine kare şeklinde konmuş ve aşağı kısımları geniş, yukarısı dar tahta kirişlerden yapılmıştır. Tepede birleşen uçlar ışığın gireceği ve dumanın çıkabileceği kadar, küçük bırakılmıştı.

Karahoca'nın doğusunda Tuyok'daki küçük çapta kaya-mabetler, stupalar, türbeler ve Tibettekilere benzer manastırlar bulunmuştur⁴⁶. Kaya -mabetlerin cellaları mustatil şeklinde bir odadır. Taştan ocağı ve yatağı vardır. Divar kenarında taştan yapılmış platformlar bulunmaktadır. Bunlara Li-wan deniliyor (bu İran tarzıdır, sonradan Araplara geçmiştir. Bu gün Mısır'daki evler de böyledir.)

⁴² — Stein: Ruins of desert Cathay. London. 1912 c. II. s. 366.

⁴³ Von Le Coq: Aynı kitap. s. 85-86.

⁴⁴ Von Le Coq: Aynı eser. s. 84.

⁴⁵ Bu çeşit damlar Efganistan'da, Bamyân'da, Keşmir'de eski taş mabetlerde görülmektedir. Bunlar Türkistan yoluyla Çin'e kadar gitmiştir (bak. Le Coq: 92-93). Bu çeşit damlı mabetlere 'Kızılda da rastlanmıştır (bak. Le Coq: s. 140).

⁴⁶ Le Coq: s. 93-95 (alt not. 1).

Karahoca'nın on mil ötesinde 'Küçük-hisar' daki mabetler İran tarzı kubbeli binalardır. Ve aynı zamanda Hind stupaları ve Budist türbeleri de vardır⁴⁷.

Karahoca'nın on mil güneyinde 'Cong-hisar' (büyük-hisar) harabelerinde küçük kemerli odalar, bodrumlar ve bir biri ardına gayrimuntazam bir halde sıralanmış odalar bulunmuştur. Bu tarz yapı soğuğa, rüzgâra ve güneşe karşı idi⁴⁸.

Türkistan'ın diğer şehirlerindeki mabet ve manastırların da yapılış tarzlarının az çok birbirine benzediği görülür.

Kuçça civarında 'Kızıl'daki 'Ming-oi' (bin-ev) kaya-mabetleri Kumturanın batısında dokuz mil ötede Muzart dağı üzerinde inşa edilmiştir⁴⁹. Daha ziyade kayaya oyulmuş birbirine galerilerle (pençeleri var) bağlı mabetlerdir. Bu mağara-mabetleri muhtelif büyüklüktedir. Yükseklikleri 33-46 ayak kadardır. Kayaya oyulmuş kısmı ise 40-60 ayak arasındadır. Mabedin yanında rahipler için yapılmış çalışma, oturma odaları ve erzak depoları vardır.

Buradaki mabetler umumiyetle iki stil üzerine kurulmuştur⁵⁰. Birisi Hind tesirini gösterir. Evvelâ bir antreye girilir. Bu arkada dört köşe bir cellaya açılıyor. Burada Buda'nın bir heykeli bulunur. Bunun sağında ve, solunda yine kayaya oyulmuş koridorlar vardır ki., bunlar üçüncü bir koridora bağlanmaktadır. Duvarlarda Buda'nın hayatına ve Budist mitolojisine ait sahneleri gösteren resimler vardır, cellanın tavanı dağ manzariyle süslüdür. Kapının iki yanında kadın ve erkek vakfiyecilerinin porteleri bulunur ki, bunlar asil rütbeye sahip kimselerdir.

Diğer tip mabetler ise İran stilinde kubbeli binalardır. Bu kubbeli binaların antreleri tahrip edilmiş olduğundan ne şekilde inşa edilmiş olduğu bilinmiyor.

Komul'da 'Aratam' kal'asında (şehirden 16 mil kuzey-doğuda) yarı Çin yarı İran mimari tarzında inşa edilmiş Budist mabetleri vardır. Mabedin içindeki sanat eserleri kardan bozulmuştur⁵¹.

Kuçça civarında 'Kumtura'daki '-Ming-oi'lar' eski Budist mağara-mabetleridir⁵². Muzart nehrinin sol sahilinde inşa edilmiştir. Bu mabetler birkaç gruptur. Birbirinden sert, yalçın derelerle ayrılmıştır. Yukarıda kayaya oyulmuş diğer bir mabet vardır. Bunun nehre bakan pençeleri olan uzun bir galerisi vardır. Bunun diğer tarafında mağara-mabetlerinin antreleri vardır. Pencerelerin altında büyük kaya taraşlar vardır. Daha ileride gömülü birçok mabetler daha bulunmuştur.

⁴⁷ Le Coq: s. 97. Ve Stein: Aynı eser : c. II, s. 358

⁴⁸ Stein: Aynı eser. c. II. s. 357.

⁴⁹. 50 Le Coq: Aynı kitap s. 122-124. Ve Waldschmidt: Aynı kitap. s. 49-51.

⁵¹ Le Coq: s. 105.

⁵² Le Coq: s. 115.

Korla ve Karaşar civarındaki dağlardada mağra mabetleri ve İran kubbeli binalar vardır. Bunlar bir nevi defin-stupalarıdır. Kubbeli binaların mimarisi çok kabadır. Bu civarda da dini binalardan başkası bulunmamıştır⁵³.

Türkistanın güneyinde, Tarım havzasında 'Hotan' devleti de Budizmin bir kal'asını teşkil ediyordu. Budizmin Çin'e kadar yayılmasına sağlamıştır. Burada pekçok Budist manastırı bulunmuştur. Duvarları samanlı kerpiçle örülmüştü ve üzerlerinde tempora boyasıyla yapılmış resimler vardı⁵⁴.

Hotan civarındaki 'Dandan-uilik'deki bir manastırdaki hücreler dört köşedir, burada papaz oturur, bu höcre dört taraftan aynı uzunlukta dört dış duvarla sarılmıştır, aralarında koridorlar vardır⁵⁵.

Miran'da bulunan Budist türbeleri, güneşte kurutulmuş tuğladan yapılmış ve iki katlıdır. Burada bir çok odalar, bodrumlarda (7-12 ayak arasında) bulunmuştur⁵⁶. Bazılarının duvarları ince çamur ve tuğladandı.

Niya'ada eski ev harebeleri bu günkü Türkistan evlerini hatırlatıyor. Kapılar tahta oymalı, duvarlar keresteden bir çerçeve içinde hasırdan yapılmış. Evin içinde ocak ve oturmak için taş platformlar bulunmuştur⁵⁷.

Tung-huan Çinin en batı kısmında (Kansu'da) olan bir şehirdir. İki asır kadar kuzeyden Türklere, güneyden Tibetlilere karşı savunma vazifesini görmüştür. Buraya 15 kilometre mesafede bin-Buda mağaraları (500 kadar) vardır Tung-huan boyunca köyler ve şehirlerde evlerden izler yoktur.. Duvarlı şehirleri ve sert kilden yapılmış gözetleme kuleleri vardır. Bunlar 22 ayak yüksekliğinde ve kaidesi 22 ayak karedir. 4 inç kalınlığında ve aralarına Ilgın ağacı dalları konmuş ince tabakalardan müteşekkildir⁵⁸.

Kayalara oyulmuş olan bu bin-Buda mağlarının bazısı yüksek, bazıı alçaktır, katlar muntazam bir sıra takibetmeden birbirine bağlanmış haldedir ve çoğunun önünde açık bir veranda vardır. Bu, yumuşak kayalara oyulmuştur, tavanı ve duvarları fresklerle süslüdür. Merdivenleri çok diktir. En üst katlarda türbeler vardır.

Bu kaya-mabetlerinin içi şu şekilde yapılmıştır: Mustatil bir dış duvar odası ve yüksek, geniş bir pasajı var. Buradan yüksek tavanlı ve kayaya oyulmuş bir cellaya gidiliyor. Bu 45 ayak kare büyüklüğündedir. Burada bir grup imajlar bulunur. Bunlar platform veyahut antreye bakan höreler içinde durur. Duvarlarda freskler ve aslı resimler vardır⁵⁹.

⁵³ Lc Coq: s. 142.

⁵⁴ - M L. Liget : (çev, S. Karatay) Bilinmeyen iç - Asya, 1946, İstanbul, S. 234 - 241.

⁵⁶ Stein : c. I. s. 440, 452.

⁵⁷ Stein : c. I. s.'273 - 277. (Res. 84).

⁵⁸ Stein : c. II. s. 50-53. 249.

⁵⁹ Stein : c. II, s. 23-24

Kazılar neticesinde Türkistanın diğer şehirlerindeki binalar hakkında elde edilen bilgi yanında, Çin kaynaklarının kaydettiği bilgi pek azdır. Sonra, Budist hacıları burlardan geçtikleri zaman, daha ziyade manastırlarından bahsetmişlerdir Böyle olmakla beraber yine bu binaların yapılış tarzları ve teferruatı üzerinde hiç durmadıkları görülüyor.

Uygur'lar Turfan bölgesine hakim oldukları zaman Çin'de T'ang sülâlesi hüküm sürüyordu. Bu devre ait vesikalarda, Uygur'lara ve Kao-ch'ang'a ait bahislerde sadece tarihi olaylar belirtilmiştir. Buranın örf ve adetleri, devlet teşkilâtı, şehirleri, evleri, ya pek az bahsedilmiş veyahut hiçbir şekilde kaydedilmemiştir. T'ang ve sonraki sülâleler zamanına ait vesikalarda şu kayıtları bulabiliyoruz :

T'ang devri analarında, "Hui-ho'lar "(Uygur'lar) bahsinde; "Sabit evleri yoktur, daima su ve mer'a aramakla vakit geçirirler⁶⁰" şeklinde bir kayıt görüyoruz.

Sung devri analarında, "Kao-ch'ang bahsinde; "Kao-ch'ang'lılar sıcak günlerde toprağı kazarlar ve bir delik açarak orada otururlar. Evleri beyaz kilden yapılmıştır⁶¹ (Burada da bu evlerin ne stilde olduğundan hiçbir şekilde bahsedilmemiştir). 50 Budist mabedi vardır, T'ang devrinde yapılmıştır, (bu mabetlerin teferruatından da bahsedilmemiştir).

Daha sonraki devirlerde, Ming sülâlesine ait analler ve Ming coğrafyası da buradaki evlere dair bir kayıt vermemiştir⁶².

Çinli Budist hascılardan Fa Hsien, Sung Yün ve Hsüan Tsang seyahatnamelerinde Kao-ch'ang (Turfan) hakkında bir bilgi vermemiştir.

M. S. 981'de imparatorun emriyle Turfan'a giden elçi Wang⁶³. Yen-te burada, "50'den fazla Budist manastırı olduğundan ve son olarak 637 de yapılmış bir Budist mabedini gezdiğinden, bunlardan başka bir de Mani'ye ait bir mabedin bulunduğu, bunların hepsinin şehirden uzak yerlerde inşa edildiğinden" bahseder ve başka bilgi vermez⁶⁴.

Çin Türkistanının diğer şehirlerini ziyaret etmiş Budist hacılar buradaki mabet ve manastırlardan pek az bahsetmişlerdir.

Kuça'dan geçen Hsüan Tsang şöyle bahseder : "Şehire pek çok manastır vardır, rahipleri de pek çoktur. Bu manastırlar tahtadan ya-

⁶⁰ Chiu T'ang Shu: 195, s. 1 a.

T'ang Shu: 217 A. s. 1 a.

Chiu T'ang Shu: 198 ve T'ang Shu: 221 A'da "Kao-ch'ang" bahsinde evlerden bahsedilmiyor ve 7'inci yüz yıla kadar olan olaylar kaydedilmiştir.

Tzu-chih T'ung-chien T'ang-chi'de Uygur'lara dair bahislerde Kao-ch'ang evlerine dair bir bilgi yoktur (bak. K. 243, 4, a b, ve K. 246 ve 248 ab).

⁶¹ Sung Shuh: 490, s. 9 b.

⁶² Ming Shih: 329, 18 a-19 a b.

Bretschneider: Mediaeval researches. c. II s. 189-193-.

⁶³ Bak. Ta T'ang Hsi-yü-chi: c. I. s. 5 a Ve S. Beal: Buddhist records of western world. s. XXI-XXVIII (çince metin elimizde yok).

⁶⁴ Sung Shih: 490, s. 8 a -10 a.

pılmış ve zengince süslenmiştir. Burada Buda'nın heykelleri vardır" ⁶⁵.

Fa Hsien'in seyahatnamesinde Kaşgar'dan bahsederken "Budanın dışlarını saklamak için Stupalar inşa etmişlerdir." diye bir kayıt vardır ⁶⁶.

Hotan hakkında yine Fa Hsien şöyle demiştir: "Bura halkı Budisttir. Yabancı rahipleri misafir etmek için özel evleri vardır. Kendi evlerinin önünde küçük kuleler vardır. Şehrin 7-8 Li ötesinde bir kraliyet sarayı vardır. 80 yılda yapılmıştır. Altun oyma işlerle ve mücevherler süslüdür" ⁶⁷.

Diğer bir Çince vesikada, "Hotan'lılar Budisttirler. Kırallarının sarayı kırmızıya boyanmıştır." ⁶⁸ şeklinde kısa bir not vardır.

Görülüyor ki, Pranidhi sahneleri içindeki evlerle, kazılarda meydana çıkarılan mabet ve manastır ve sonra Çin kaynaklarında evler hakkında verilen bilgi arasında bir yakınlık yoktur. Von Le Coq bu evlere "Çin evi" demiş ve evin şeklini anlatmış fakat daha fazla bir bilgi vermemiştir ⁶⁹. Waldschmidt de evlerin bulunduğu tabloları en ince teferratla kadar anlatmış, fakat bu evlere hiçbir şekilde temas etmemiştir ⁷⁰. Böylece bu evler buraya ne maksatla resmedilmiş olduğuna dair bir fikir ileri sürülmemiştir.

Evler, şekil itibarıyla hakikaten Çin evlerine benzemektedir. Muhtelif devirlerde yapılmış, olan mabet, manastır ve evleri inceleyecek olursak, bazı benzerlikler buluruz. Fakat yine Çin evlerine tam manasıyla benzemediğini görürüz.

Muhtelif devirlerdeki Çin evlerinde evvelâ bir dış duvar, görülür. Sonra ekseri çift kanadlı olan bir kapı vardır. Bu duvar bazen çok süslü, oymalı veya kabartma şekillerle süslüdür. Bazılarının üst kısmında kiremitten bir kenar, bazıları ise sade bir şekilde yapılmıştır ⁷¹.

Çin evlerinin kapıları tahtadır, ekserisi yarıya kadar oyma işlemelidir. Yukarı kısımlarda ise kabartma şekiller vardır. Bu şekillerin ekserisi ejder başı ve çiçeklerdir. Bu kısmın arkasında pencere vazifesini gören kağıt konmuştur. Kapılar üzerinde ince uzun veya yuvarlak tokmaklar vardır. Bazı kapılarda bu tokmakları göremiyoruz. Pekin saray kapılarında, Turfan evlerinde olduğu gibi düğmeler vardır. Kapıların bazılarının üst kıs-

⁶⁵ Ta T'ang Hsi-yü-chi: c. I. s. 6-8 ab. s. Beal: Ayni eser. s. 19-24.

Diğer bir Çince vesikada 'Kuça'hakkında şöyle bir kayıt görüyoruz: "Kıral sarayları çok güzel ve süslüdür. Şehir duvarları üç katlıdır. İçinde pagodalar vardır, (bak. Chin Shih: 97, s. 13 a)"

⁶⁶ Fa Hsien'in 'Fo-kuo-chi' adlı kitabında 'Kaşgar' için bak. S. Beal: ayni eser. s. XXVIII-XXIX.

⁶⁷ Bak. S. Beal; Ayni eser. s. XXV - XXVII.

⁶⁸ Bak. Liang Shu: 54. 33 a. b.

⁶⁹ Bak. Von Le Coq: Chotscho. Koeniglich preussische Turfan Expedition. s. ve Tablo. 17, 18, 24, 26. Ve bizim tablo: 1, 2-6, 7.

⁷⁰ Bak. Waldschmidt: Gandhara-kutscha- Turafn. s. 93-98.

⁷¹ Boerschmann. Chinesische Architekture. Berlin, 1925. c. I. s. 20, 122, 123-124, C. II. 197 - 201.

B. Melchers: China. Der Tempelbau. 1921. c. II. Res. 1-3, II, 36, 44, 59, 65, 73.

mı, doğu mumari tarzında olduğu gibi - yuvarlak aşağı kısımları ise düzdür⁷²

Pencereler de kapılar gibi yukarı kısımları ince ve zarif bir şekilde oyma işlemeli, yarıdan aşağı kısımlarında ise kabartma şekiller vardır. Bazen bu şekiller kapılardakının aynidir. Bazı pencerelerin üst kısmı yuvarlak, alt kısımları ise düz olarak yapılmıştır⁷³.

Hemen her evin bir verandası vardır⁷⁴. Buiun etrafı bazen kapalı bazen açıktır. Kapalı olanlar, gayet zarif bir şekilde oyma işlemelidir. Sütunları vardır. Bu vereanda bazen zemine çok yakındır. Bazısı da zeminden yüksektir. Birkaç basamak mendivenle çıkılır.

Çatı ve saçaklar Çin evlerinin en önemli kısmını teşkil eder⁷⁵. Tek damlı olduğu gibi 2-3 damlı olan binalar da vardır. Bu damlar muhtelif şekillerde yapılmıştır. Kuzeydeki evlerin damları daha düz, yani saçak kısımları fazlaca kıvrık değildir. Güneydekiler ise daha çok kıvrak saçaklıdır. Bu damlar yeşil tuğladan yapılmıştır. Sarayların damları ise sarı tuğladandır. Damın üstünde iki ejder başı veyahut kuyruğunu yukarıya kaldırmış başı aşağıda vücudu damın üstünü kaplıyan iki ejder vardır, ağızları ekseriya açıktır.

Çinlilerce ejder göğen, kuvvetin timsali ve yağmur ve şimşegin senbolu olarak kullanılmaktadır. Bu damların üstünde bu ejderlerden başak senbolik mahiyette mitolojik hayvanlar görülmektedir. Köpek, föniks, kuş, horoz, arslan, nilüfer çiçeğinin goncasından çıkan insan gibi şekiller vardır. Bunlar fena ruhları defetmek için konulmuştur. Bir saçak üzerinde 5, 6, 7, 9 kadar şekil olabiliyor

Bunlardan başka Budizmin tesiriyle gelen iki ejder ortasında⁷⁶ bir 'pramid' görüyoruz. Bu daha ziyade saraylarda, devlet mabetlerinde, eski binalardan çatılarında, nebaltar, hayvanlar, yunus balığı, geyik gibi hayvanlar arasında bulunmaktadır. Bilhassa Kuantung'daki ve Taoist mabetlerde bu pramide çok rastlıyoruz. Bizim tablodaki evlerde bu pramid iki kuş kafası arasında bulunmaktadır⁷⁷.

Bizim tablolardaki evlerin dam ve çatılatrı umumiyletle Çin mimarı tarzını gösteriyor. Fakat pencereler daha başka bir hususiyet taşımaktadır.

⁷² Bak. Boerschmann: ayni kitap. c. I. s. 15. Res. 149 ve c. II. Res. 19.1-163.195-196.

⁷³ Boerschmann: Ayni kitap: c. I. Hes. 149-163. C II. Res. 195-196.

⁷⁴ Boershmann: Ayni kitap. c. I. s. 22, 28, 29, 32, 95. Kenarı açık olan verandalar için bak. s. 28, 29. Kenarı olan veranda için bak. s. 22-25, 2^.

Melchers: Ayni kitap. c. II. Res. I, 3, 5, 6, 8, 13, 15, 1g, 22, 27, 41.

⁷⁵ Bak. Boerschmann: Die Baukunst und religiöse Kultur der Chinesen. Berlin 1914. c. II. s. 8, Res. 3, s. 10, Res. 6. s. 43 Res. 20, s. 51, Res. 28, s. 69. Res. 47. s. 77, Res. 52-53. Melchers: Ayni ikitap. s. 18, Res. 1, 3, 15, 1g.

⁷⁶ R. Kelling: Das Chinesische Wohnhaus. Tokyo, 1935. s. 33, - 34 Res. 36, 37.

Melchers: Ayni kitap. Res. 6, 7, 12, 13, 1g, .27, 38.

Boerschmann: Ayni kitap. c. I. Res. 74, 77, 136.

⁷⁷ Boerschmann: Ayni kitap. c. I. s. 77-78. Res. 128-131.

Boerschmann: Baukunst und Landschaft in China. Berlin Res. 112, 1go-191, 218-219.

Tab. 17 (bizim T. 1) deki pencereler doğu mimarî tarzını hatırlatmaktadır. Bu stil pençeleri pek nadir olarak Çin evlerinde de görüyoruz.⁷⁸

Tab. 18 ve 19 (bizim T. 2 ve 3) de pencere tipi çok başkadır, etrafında kenara çekilmiş perdeleri görülmektedir. Bu perdeler, ya soğuğa karşı, yahut bir örtü veyahut da sadece bir süs olarak konulduğu düşünülebilir. Çin evlerinde bu çeşit perdeleri asla göremiyoruz. Kafes gibi oyma işlenmiş pencerelerin arkasında cam vazifesini gören ince kağıtlar konmuştur⁷⁹.

Tab. 21 ve 23 de (bizim T. 4, 5) pençeler hasıra benzer çizgili panjurlarla örtülüdür. Ve yine kenara çekilmiş koyu kahve renkli perdeler bulunmaktadır. Tab. 21'deki iki katlı evin, alt katındaki panjurların üstünde uçları yukarı olan ok işaretleri vardır Bunların senbolik bir manadan ziyade bir süs olarak kullanıldığı kabul edilebilir. Çin evlerinde böyle bir şekil göremiyoruz.

Tab. 24 ve 26 (bizim T. 6,7) daki pençeler daha ziyade üzerinde düğmeler bulunan kapılara benzemektedir. Birisinde (T. 26) merdiven vardır. Bu doğrudan doğruya verandaya açıldığından hem kapı hem de pencere vazifesini gördüğü anlaşılıyor. Burada perde yoktur. Büyük kapı üzerindeki küçük binada (T. 24) iki pençede çabuklar görülmektedir. Arkasında kağıt olup olmadığı belli değildir.

Veranda Çin evlerindeki verandaya benzemektedir. Bu tablolardaki verandalar dama taşı şeklinde, yeşil-koyu mavi renkteki taşlardan yapılmıştır. Halbuki Çin evlerindeki ve mabetlerdeki verandalar daha ziade gri renkte, düz taştan yapılmıştır. Yalnız bazılarında oymalı, işli sütunlar vardır⁸⁰.

Pranidhi sahneleri içindeki muhtelif tipteki evlerin bazı hususlarda Çin mimari tarzından bazı şekiller aldıklarını, fakat bunların dışında kendine has bazı motifler yaratmış olduklarını ve böylece karşılık bir mimari tarzında yapıldıklarını anlıyoruz. Çeşitli ırkların ve muhtelif dinlerin ve dolayısıyla başka başka san'at şekillerinin birleştiği Türkistan'da böyle karışık bir mimari tarzına rastlamamız pek tabiidir.

Turfan - Karahoca büyük göç ve eski ticaret yolunun birleşme noktası üzerinde bulunuyordu. Göçebe akınlarının birbirini takip ettiği günlerde buradaki halkın kendi sosyal kuruluşlarının ve dinlerinin hususiyetlerini bu yol üzerinde koruyabilmeleri çok güç bir şeydi. Böylece, Hunların, Yueh-chi'lerin, wu sunların, juan juanların, Tukyuların, Çinlilerin Uygurların ve nihayet Tibetlilerin akınlarına uğramış bulunan Çin Türkistanı çeşitli medeniyetlerin bir kaynaşma noktası olmuş ve muhtelif menşeli kültür unsurlarını kendinde toplamıştır. Daha ziyade üç kültür sahası içinde kalmıştır diyebiliriz. Hind, İran Çin... Hinsistan'dan Bakteriyen

⁷⁸ Bak. Boerschmann: Chinesische Architektur. c. I. Res. 149-163 c. II. Res. 195-196.

⁷⁹ Boerschmann: Ayni kitap. c. I. Res. 149-163.

⁸⁰ Boerschmann: Ayni kitap. c. I. s. 24, 25, 28, 29, 32.

yoluyla gelen Budizmi ve Gandhara'daki Elenistik san'atı almış, İrandan gelen Maniheizm ve minyatürcülük burada gelişmiş, Çinde maddi medeniyeti tevarüs etmiştir ki, bilhassa fresklerde kendini gösterir. Fakat, sonradan buraya yerleşen Uygur'lar bütün bu dış tesirlere rağmen dinde ve san'at eserlerinde yine millî bir karakter yaratmasını bilmişlerdir.

Uygur'lar Turfan bölgesine yerleştikleri zaman beraberlerinde Mani dinini de getirmişlerdir. Onlar daha Orhun boylarında iken bu dini kabul etmişlerdir. M. S. 762 de Çinin başşehri Lo-yang'a girdikleri zaman Uygur hükümdarı Böğü Han burada Maniheizmi öğrenerek kabul etmiş ve memleketine döndüğü zaman yanında bu dini öğreten dört papaz da getirmişti. Bu zamandan itibaren Maniheizm Uygur'ların resmi dili olmuştu. Karabalgasun'da bulunan bur kitabe Uygur'ların Mani dinini kabul töreni üzerine yazıldığını gösterir⁸¹.

Turfan-Karahoco'daki mabetlerde, Uygur'ca, orta Iranca ve Soğudça metinler arasında önemli sayıda Maniheizmle ilgili (İran ve ilk devir Türkçeyle yazılı) edebî kitaplar bulunmuştur. Bunlar dinî hükümleri göstermekle beraber Maniheizm san'atının en güzel örnekleri idi. Bu kitaplar minyatürlerle süslü idi. Bunlardan başka freskler ve ipek üzerine boyanmış resimler Maniheizm san'atının en yüksek derecesini gösteriyordu. Hanımların elbiseleri, Avrupalı hanımlarinkine benziyordu. Bazı İran motifleri görülüyorsa da karakteristik Türk örneği idi. Buna benzer elbiseleri bu gün dahi Türkistan hanımları giymektedir⁸².

Uygur'lar Turfanı aldıkları zaman buradaki mevcut Budizmi kabul etmiş oldukları anlaşılıyor. Fakat bu dini ne zaman ve ne şekilde kabul etmiş oldukları pek malum değildir⁸³. Fakat Budizmin ipek yolu ve kuzeyde T'ien-shan ve güneyde Kun-lun dağları boyunca Çin Türkistanına gelmiş olduğu malumdur⁸⁴.

Turfan, Kuça ve Karaşar'da bulunan mabet ve manstırlarda Uygur diline çevrilmiş bir çok mukaddes eserler ve Budizmle ilgili san'at eserleri,

⁸¹ Bak. Ligeti: Bilinmiyen İç Asya. S. 253.

⁸² Von Le Coq: Buried Treasures. s. 61-62, Res. 9-10.

Waldschmidt: Gandhara. s. 45. Res. 24-25 a b.

⁸³ Bak. Barthold. Orta Asya hakkında dersler, s. 50 (Barthold, burada Uygur'ların bu dini 10' uncu yüz yılda kabulleri ihtimalini ileri sürüyor).

Bak. Le Coq: Aynı eser. s. 21.

Budizmin Hotan bölgesine IV-V inci yüz yıllarda geldiği kazılar neticesinde, bilhassa Dundan-uilik'deki Budist manastırlarının VII yüzyıla ait olduğu kabul edilmektedir (bak. Ligeti. s. 241) Çin analları, "m. s. 845 da, T'ang İmparatorunun emri üzerine Mani, Hıristiyan ve Budist papazların normal hayata dönmeleri istenmiş buna karşı gelenlerin hepsi ortadan kaldırılmış veya ölüme mahkûm edilmiş" olduğundan bahseder. İşte bu mabet ve manastır şehri Karahoco o zaman yıkılmıştı. Le Coq kazılar neticeinde yüzlerce papazın ölümlerini duvarla örülü kubbeli odada bulmuştu (bak. Le Coq: Sand Buried treasures. s. 62, ve Ligeti: 244-245).

⁸⁴ Bak. Le coq: Aynı kitap. s. 19).

Uygurların Budizme ne kadar çok bağlı olduklarını gösterir. Uygurca el yazmalar ekseri Hind ve Çin Budizst metinlerinin tercümeleridir. Fakat, Uygur'ların Hind ve Çin Budizmin tesiriyle meydana gettikleri bu sanat eserlerinde de kendilerine has bir üslup görüyoruz.

Karahoco'nun kuzeyinde "Sangim-ağzında" bir Budist mabedinde bulunan bir kütüphanede Uygur'ca yazılı Budizme ait metinler bulunmuştur. Bunlar Toharcadan tercümelerdir. Yine burada Budist peri masallarının Türkçe tercümeleri, Hind Maniheizme ait el yazmaları bulunmuştur⁸⁵.

Bezekli'de bir mabedin cellasının koridorlarında sol tarafta sarı elbiseler içinde Hind rahiplerinin resimleri (göğüslerinde Orta Asya Brahmi yazısıyla adları yazılı), sağ tarafta ise mor renkli kostümler giymiş Doğu-Asya rahiplerinin portreleri (adları Çince ve Uygur'ca yazılmış) bulunmuştur. Sonra cellanın kapısını sağ ve sol tarafında birbiri üstüne konmuş raflarda Uygur vakfiyecilerinin ve alt raflarda yine Uygur prens ve prenseslerinin portreleri vardır, adları Uygurca yazılmıştır⁸⁶.

Yine burada diğer bir mabedin koridorlarında muhtelif devirlere ait 15 Buda resmi vardır ki bunlar pranidhi sahneleridir. Bunlara ait bilgiyi yukarıda vermiştik.

Karahoco'daki eski şehir harebelerinde birçok pramid taşlı bir mabette Buda'nın boyalı, yıldızlı Gandhara stilinde heykelleri bulunmuştur⁸⁷.

Cong-hisar Budist harabelerinde Uygur'ca yazılmış eserler, ve sonra Küçük-hisar'da bulunan Uygur'ca-Çince ve Tibetçe yazılar, freskeler, kumaş üzerine yapılmış resimler, Buda'nın tahtadan yapılmış heykelleri Budizmin bu bölgelerde de fazlasiyle yayılmış olduğunu gösterir⁸⁸.

Türkistan'ın diğer şehirleri de Budizmin bir sığınağı olmuştur. Korlakaşar'daki, mağara mabetlerinde İran kubbeli binalarda bulunan insan büyüklüğündeki Buda'nın heykelleri Gandhara'nın son klasik stilinde idi. Burada pek çok de Hindçe el yazmaları bulunmuştur⁸⁹.

Komul'da Budist mabedi harabeleri hâlâ durmaktadır. Kuça'ya yakın Kumtura'daki mabetlerde ve sonra Kızıldaki Budist-mağara mabetlerinde (Ming-oi'lar) Buda'ya ait resimler, Hindce-Sanskritçe el yazmaları bulunmuştur⁹⁰. Bilhassa Kızıldaki Kaya mabetlerinin koridorlarında Budanın hayartına ait vakaları temsil eden resimler vardır. Sonra kapının sağ ve solunda ve kenar koridorlarının duvarlarında kadın ve erkek vakfiyecilerin resimleri vardır. Bunların elbiseleri Avrupalı şövalye lerin ve hanırlarmki gibi idi. Sonra diğer bir mabette Gandhara stilinde heykeller vardır,

⁸⁵ Bak. LeCoq:s. 84.

⁸⁶ Bak. Le Coq. s. 87-89.

⁸⁷ Bak. Von Le Coq: s. 76-79.

⁸⁸ Bak. Stein: c. II. s. 357-358.

⁸⁹ Bak. Von Le Coq s. 143-145.

⁹⁰ Bak. Von Le Coq: s. 123-126. -

bunlarda daha ziyade Hind tesiri hissediliyor. Başka bir mabetde Elenistik karakteri taşıyan, yine Buda'nın hayatına ait resimler bulunmuştur⁹¹.

Tung-huan'daki Budist Bin-Buda mağaralarında Buda'nın muhtelif boyda heykelleri vardır. Yüz şekilleri ve elbiseler Greko-Budist sanatının izlerini taşıyor. Freskler veya duvar resimlerinde rahiplerin hayatına ait resimlerde mahalli tesirlerden ziyade Çin tesiri görülmektedir. Buradaki freskler Hotan türbelerindekilere benziyordu. Üslup, Kompozisyon itibariyle Budist resim sanatına çok yakındı. Fakat fresklerde Çin tesiri aşikârdı. Mavi yeşil renkler ise Tibet sanatını hatırlatıyordu⁹².

Türkistan'da bulunan bu mabet ve manstırlar ve buradaki sanat eserleri, Budizmin Türkistan'da Uygur'lardan önce ve sonra Uygur'lar zamanında daha geniş bir ölçüde yerleştiğini ve hüküm sürdüğünü göstermiş oluyor. Ve sonra Tung-huan'daki Bin-Buda mağaraları ve burada bulunan Uygurca el yazmalar, Budizmin Uygur'lar vasıtasıyla buralara kadar geldiğini ve yayıldığını anlatmış oluyor.. Böylece Çin Türkistanı Budist sanatı 4 gümeye ayrılabilir: Turfan-Karahoco, Kuça-kaşgar, Hotan-Miran ve Tung-huan. Buradaki eserler sanat tesirleri bakımından birbirine çok bağlıdır. Ve bilhassa heykelerde Gandhra-Elenistik sanatının kuvvetli izlerini görüyoruz. Fakat daha sonraki eserlerde, (Uygur devrinde Turfan'daki eserler) milli güzellik ideali, sanatta şekil değiştirmiş ve Grek başları Doğu-Asya tipini almıştır. Bu değişme heykeltraşlıkta çok geç olmuşsa da (9'uncu yüz yıl) resim sanatında daha önce ve daha süratla yayılmış ve gelişmiştir⁹³.

Bu sahalar da bulunan resimleri sanat tesirleri bakımından birkaç grup içinde toplayabiliriz⁹⁴.

1- Ganghara stili: Burada, Gandhara heykeltraşlığında görülen son devir klasik karakteri havi tesirler görülüyorsa da, bazı mağara-mabetlerinde İran ve milli Hind tesitrinin kuvvetli bir karışması hakimdir. Kuça-Kızıl'da bir mağara mabedinde (Painter mağrası) duvarda Budaya ait bir lejantı gösteren bir sahne, saf Elenistik karakteri taşımakta idi⁹⁵. Yine bu mağra grubundan diğer bir mabette (Treasure mabedinde) bulunan eserlerde bilhassa süs şekillerinde antik unsurlar görülüyorsa da yine kuvvetli Hind tesiri sezilmektedir. Bu resimleri Vinci yüz yıla kadar götürürler⁹⁶. Yine buradaki diğer bir mabetteki (Step mabedi) resimlerde Hind tesiri göze çarpmaktadır. Mara'nın Budaya hücumu ve sonra Mara'nın kızlarının Buda'yı iğfali (Peacock mabedi) enterasın sahnelerdir. Bu sah-

⁹¹ Bak. Von Le Coq: s. 123 (Res. 43), 116-117, 134, 131, 134, 136, 139.

⁹¹ Stein: C. II. s. 24-26.

⁹³ Le Coq: Bu değişmeyi 760 tarihine koyar (s. 117)

⁹⁴ Bu tasnif Gründvedel'in tasnifine dayanılarak yapılmıştır (bak. Le Coq: s. 29-30)

⁹⁵ Le Coq: s. 136, Res. 42.

Wladschmidt: s. 51.

⁹⁶ Le. Coq: s. 133.

Wladschmidt: s. ,62. Res. 34, 35 a b.

nelerde aynı zamanda Grek süsler de vardır⁹⁷. "Denizci-mabedi adlı mabette de İnd-elenistik freskler vardır. Sonra, Kızıl'da İran kubbeli binada bulunan bazı resimlerde İndo-tran tesiri kuvvetle sezilmektedir. Burada Doğu-Asya tesiri asla görülmez⁹⁸.

2- Tohar devri (İndo-Skit) üslubu: Kuça-Kızıl (Ming-ı'lar), Kumtura, Kırış, de Tohar devrine ve stiline ait pek çok resim vardır Bilhassa vakfiyecilerin resimleri en önemli olanlardır⁹⁹. Kumtura'da Avrupalı elbiseli hanım ve övalyeleri tasvir eden resimler vardır¹⁰⁰ Sonra Kızıl'da kubbeli bina duvarında yine Avrupalı elbiseli vakfiyecilerin resimleri pek ilgi çekicidir. Bu resimleri 7-8 yüz yılları arasına koyarlar¹⁰¹.

3- En eski Türk devri: Bu devir karışık bir karakter gösterir. Burada Gandhara, İran, Tohar stili zesilmkte ve sonra Çin unsurları göze çarpmaktadır. Meselâ duvar ve tavan resimlerinde etrafını çerçeveleyen ve burada yetişmeyen çiçeklerden yapılan süsler Çin tesirini gösterir. Diğer taraftan yazı Çin-Orta Asya Brahmı olarak görüldüğü halde, bu yazının altındaki vakfiyecilerin elbisele evvelki üsluptan çok başkadır¹⁰². Turfan civarında, Toyuk'da bulunan bir mabette Uygur stiline ait duvar resimleri bulunmuştur. Aynı zamanda Çin ressamlarının aynı üslubu takliden yaptıkları resimler de vardır¹⁰³.

Karahoco'daki bir mabette ve civardaki mabetlerde (Rus Z. harebesi) duvar resimleri, Buda'nın resimleri, Uygur prenslerinin ve vakfiyecilerinin portreleri (Yazılar, Çince -Uygurca) daha ziyade eski Türk stiline gösterir. Renklerde, elbise şekillerinde başka bir hususiyet göze çarpar¹⁰⁴.

4- Son Türk devri : Bu devir hakiki Uygur eserlerini bir araya toplar. Bezeklik'deki resimlerin ekseriyeti bu devir üslubunun en güzel örnekleridir. Bu resimler muhtelif ressamlar tarafından muhtelif zamanlarda yapılmıştır. 9 numarolu mabedin cellasını çeviren koridorun antresinde her iki tarafında sarı elbiseli Hind, mor kostümlü Doğu-Asya rahiplerinin portreleri (Bunların isimleri Hindçe, Çince ve Uygurca yazılı), sonra cella hapisinde Sağ ve solundaki duvarlarında biribiri üstüne konmuş raflarda kadın erkek Uygur azilzadelerinin ve vakfiyecilerin portreleri (isimleri Uygur'ca yazılı) Uygurlar arasında resmin, bilhassa portre sanatının ne kadar ilerlemiş olduğunu gösteriyor¹⁰⁵. Uygur'lar daha önceki devirlerde olduğu gibi yalnız kalıp işiyle kendilerini tatmin etmek iste mamişler, aynı zamansa şahısların portrelerini de yapmışlardır. Bu İndo-

⁹⁷ Le Coq : s. 134. Res. 33 s. 133, Res, 41.

⁹⁸ Le Coq : s. 138- 139, Res. 40. ve s. 126.

⁹⁹ Wwaldschmidt : s. 35 - 37, Res. 16-17 ve 23 b, c.

¹⁰⁰ Le Coq : Res. 116 - 117, Tab. 36.

¹⁰¹ Le Coq : s. 123 - 125, Tab. 35. ve s. 117, 124- 126. Waldschmidt : s. 49.

¹⁰² Bak. Le Coq : Buried treasures : s. 29.

¹⁰³ Bak. Le Coq : Aynı eser. s. 78.

¹⁰⁴ Bak. Le Coq : Chotscho : Sahife ve Res. 8, g, 10, 11, 12.

¹⁰⁵ Bak. Le Coq : Buried Treasures : s. 87 - 89. s. 16, Res. 16,

Aryani san'atinde asla görülmez ¹⁰⁶. Bu devir Uygur'ların her bakımdan kuvvetli olduğu devirdir (9-10'uncu yüz yıl.).

5- Lamaistik üslup: Bu üslupta daha ziyade Tibet tesiri görülür. Tibetliler Turfanı işgal ettikleri zaman (670 ve 790 tarihlerinde) sanatlarıyla birlikte bu akideyide beraberlerinde getirmişlerdir. Karahoco'daki kubbeli bir mabedin duvarlarındaki resimler Lamaistik devri temsil eder ¹⁰⁷.

Görülüyor ki, muhtelif bölgelerden gelen yabancı halkların (bilhassa Hind-İran budist mıntıklarından akın eden rahipler) kendileriyle birlikte o yerin dinî ve san'at hususiyetlerini de beraberlerinde getirerek Turfan'a yerleşmeleri, bu yabancı unsurların yerli unsurlarla karışarak böyle çeşitli üsluplar yaratmasına âmil olmuştur.

Uygur'lar Turfanı aldıkları zaman (9'uncu yüz yıl), buradaki mevcut dinleri ve medeniyeti de kabul etmişlerdi. Fakat Burada bulunan eserlerden, onların kendi an'ane ve yaşayış tarzlarının özelliğini aksettirecek bir san'at yarattıklarını anlıyoruz. Kuça'daki Tohar devrine ait vakfiyecilerin resimlerindeki şahıslar, ve bunların giydikleri elbiselerle, Bezeklik'de bulunan resimlerdeki Uygur vakfiyecilerinin yüz ve göz şekilleri ve sonra kıyafetleri arasında çok fark olduğu gibi, san'at tarzı bakımından da büyük bir değişiklik göze çarpmaktadır¹⁰⁸.

Fakat bizim ilgili olduğumuz, yine Uygur devrine ait Pranidhi sahneleri, Budizmin kuvvetli nüfus ve tesiri altında, Budist san'atını aksettiren bir şekil olarak görülmektedir. Burada Uygur devri san'atı orta bir derecede aksettirilmiştir. Bundan başka Burada Çin tesirini de görebiliyoruz. Bu tabloların köşesinde bulunan 'Evler' tam olarak Çin mimari tarzında yapılmamışsa da, yine bu tarzın en bariz yapı şeklini (dam ve çatı) burada görebiliyoruz.

Netice olarak, bu 'Evlerin' sadece bir Çin evi hususiyetini taşlamadığını (Von Le Coq aksini iddia ediyor), fakat karışık bir üslubu, yani Çin-Uygur ve birazda diğer yabancı san'at (Doğu) tesirlerinin bir birleşmesi olduğunu kabul edebiliriz. Böylece, bu resimlerin karışık bir üslup göstermesi bakımından, "En Eski Türk Devri" san'at mahsullerinden olduğunu ve tarih yönünden daha eskiye gittiğini, yani 9'uncu yüz yıla ait bulunduğunu kabul edeceğiz.

Bu 'Evlerin' böyle dini konuları gösteren resimler içinde ne maksatla resmedilmiş olduğu üzerinde de bir fikir ileri sürülmemiştir. Fakat, 'Evlerin' bulunduğu bu 8 adet pranidhi sahnelerinin üzerinde iki Orta-Asya Brahmi ve sanskritçe ile yazılan kısa metinlerden bir fikir elde etmek mümkündür. Meselâ:¹⁰⁹

¹⁰⁶ Bak. Le Coq : ayni eser. 87.

¹⁰⁷ Von Le Coq : Buried treasures : s. 62, 78.

¹⁰⁸ Bak. Waldschmidt : Gandhara. s. 35-41 Res. 16, 17, 18 a. 19 ab, 50 ab c. Bak. Von Le Coq : Ayni kitap. s. 116, 125. Tab. 36.

¹⁰⁹ Bu tablolar için bak. Von Le Coq : Chotscho : Sahife ve Res. 19, 20, 24.

Tablo 19 (bizim resim 3) da, "Şöhreti dillere destan olmuş Sikkın adlı Buda, o cazib şehirde benim gibi bir tüccar tarafından bir manastırla takdis edilmişti."

Tablo 20 (bizdeki 21 numarolu tablodur, yani Res. 4) de, "İnsanlığın güneşı olan Kaşmakara, kırallar tarafından terleme hamamları ve güzel kokular, siyah agallochum ile takdis edilmiş ve kendisine altmışbin dane manastır takdim edilmişti."

Tablo 24 (bizim res. 6), de "Bu dünyayı idare eden 'Sunetra' benim gibi bir tüccar tarafından mücevherlerle ve fevkala'de güzel bir manastırla takdis edildi."

Diğer tablolarda, şemsiye, mücevher çiçek gibi onlarca değeri olan şeylerin Buda'ya takdim edildiğini gösteriyor¹¹⁰.

Demek oluyor ki, .Pranidhi sahnelerinin köşesinde bulunan bu evler, oturmak için kullanılan alelade binalar değil, diğer değerli eşya yanında, Buda'ya takdim edilmek üzere yapılmış dinî binalardan, yani bir takdime eşyasından (mabet veya manastır) ibaret olduğunu kabul etmek isabetli olacaktır.

¹¹⁰ Bak. Von Le Coq : Aynı kitap. Sahife ve Res. 17-32,

Tablo — I
Pranidhi Sahnesi I

Tablo — II
Pranidhi Sahnesi 2

Tablo — III
Pranidhi Sahnesi 3

Tablo — IV
Pranidhi Sahnesi 5

Tablo — V
Pranidhi Sahnesi 7

Tablo — VI
Pranidhi Sahnesi 8

Tablo — VII
Pranidhi Sahnesi 10